Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

(«СВЕТ») ОРГАН ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОГО ОБКОМА КПСС, ВЕРХОВНОГО СОВЕТА И СОВЕТА МИНИСТРОВ ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОЙ АССР

Газет арадувл 1923 шера денз • ШИНАРА, 16 декабрь, 1975 шу. • № 150 (5221). • Мах 2 кеп.

Иттлагlча пятилетка — коммунизма материально-технически база хьаяра, общественни отношенеш эргаяьха тоаярен керда саг хьалкхевареи, социалистически вахара сибат деГадоаладара лоархIаме керда этап. Из я общественни производство сихха дегIайоалаяра, къаман рузкъа совдаккхара халкъа боахама торонех кхы а биззагIа пайда эцара, мехка экономически низи обороноспособности чIоагIъяра ха.

(XXV съезда оттальча КПСС ЦК Проекта тIара).

XXV СЪЕЗДА ОТТАЯЬ КПСС ЦК ПРОЕКТ

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДIахододар. Долалур 14 декабрерча «Сердало» тIа).

Дохка лаьрхIача деррнгача гIорадаьча дулхах 1980 шерале 80 процентага кхоачаш дохка. Нахчаш 1,4-зза, докъадаь хьакхий дулхаш, сосискаши сарделкаши 1,7—1,8-зза дукхагIа хьае..

Юртбоахама бедалах, цунцарча шортта белок, витаминаш, биологически дика веществаш йоахка тIехдика кхачан продукташ хьаяра пайдана йолча веществах биззза пайда эца.

Кхачан продукци чуйоаллаю керда средстваш, из дIакхаьа къаьстта транспорт, тара чу йоапаш дIакхухьилга, дIакхахьарен лоаттаярен кхыйола прогрессивни способаши средстваши шерра юкъейовлаелга Iалашде.

Продукци тIормешка ехкен шушашка ювттен автоматически линеш, цахалдаш болх беш йола стерилизатораш, программни управлени а йолаш йола автоматически центрофугаш, эггара кердагIа йола кхы оборудовани геттара дукха юкъекхахьа. Кхачан, дулхен шурийн промышленностера холодильникий ченаш 1,3-зза йоккхагIа хилийта.

Чкъаьрий промыслови флотах пайда эцара эффективность лакхъе, балха овсарле лакха йола кемаш цига тIакхстийта. ХIанз лелаеш йола чкъаьрий дахара способаши чкъаьрий лувца кечалаши, оборудовани, чкъаьрийн кхыйола форда продукташи яхаран чакхъяхаран механизаци автоматизаци елга Iалашдеш йола механизмаши прибораши эргайоахаш тоае а керда чIоагIа эффективни яраш хьае а.

Дунен океана хишка промысел лелаю объекташ дIахо а Iомаен караерзаен. СССР-ца оагIув болча хишкара чкъаьрий довхилга дегIадоаладе.

Чурча хишкара чкъаьрий дикагIдолча тайпай запасаш алсамъяха. Паччахьалкхен Iамарчий боахамашка чкъаьрий 1,5-зза дукхагIа довхилга оттаде.

Чкъаьран продукцех пайда эцача моттигашка чкъаьрий чакхдоахача предприятейн хIаьта иштта специализировании фирменни тикайн сеть шерра дегIакхувла. Океаний хишкарча чкъаьрех тIехдика продукци дукхагIа кийчъелген бахача наха эшарга хьежжа йолча ассортиментагIа из арахецилгеи Iалашде. Дийнен гIорадаьи чкъаьрий, чкъаьран филе, балычнии кулинарнии хIамаш, докъадаьи дирдаьи чкъаьрий дIахо дукхагIа хулийтилген торгови сете дIачутелген Iалашде. Тайптайпара кхачан продукци — чкъаран маршаш, сосискаши ахфабрикаташи, чкъаьран хьоар а кхыдола товараш а—арахецара чкъаьрехи форда чура йоахача кхыча продуктехи пайда дукхагIа эца.

Къахьегама овсарле кхачан промышленносте 24—26 процент, дулхен шурийн промышленносте — 17—19 процент, чкъаьрий промышленносте — 16—18 процент лакхъе.

Хьоар доаккхача промышленносте 21—23 процент дукхагIа продукци хьаелга Iалашде. ДикагIча сортех дола хьоар дукхагIа даккха, дуген гречневи крупан дукхагIа кийчъе.

Ерригa а лаьрхIача 30 миллион тонн чуэца ченаш йола ялатий элевтораш болх бе йолаялийта.

Комбикормови промышленноста продукци 1,5-ззачул кIезигагIа йоацаш дукхагIа арахеца. Паччахьалкхен промышленни предприятешка хьаю комбикормаш 1980 шера 53 миллион тоннага а белково-витаминни добавкаш — 4 миллион тоннага а дIакхоачае.

Паччахьалкхен, боахамий юкъара, колхозийн совхозийн комбикормови предприятей производственни мощносташ фуа лаьрхIа ялат тайп-тайпарча добавкех пайда а эцаш комбикормана дукхагIа чакхдоахилга Iалашдар духьа сихагIа дегIайоалаелга лоархIамегIара декхар лархIа. Хьайбашта лаьрхIа скъа обрат, шенача шурийна меттел йолха хIамаш, дулхатIехкийн чкъаьрийн хьоар дикка дукхагIа хьаде. Колхозашкен совхозашкен хьаеш йола комбикормаш 1980 шера 24—28 миллион тоннага дIакхоачае.

Хьоар-крупаш йоахачен комбикормовин промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Микробиологически промышленность сихагIча темпашца дегIаккхувла. Цу даькъе хьаеш йола продукци 2—2,1-зза алсамъяккха. Доакъара белок, премиксаш, дIайийна хIамаш лораю микробиологически средстваш дикка дукхагIа хьаелга Iалашде. Аминокислоташ, доакъара антибиотикаш, ферменташ, микробиологически синтеза кхыйола продукци дукха а дукхагIа хьае. Доакъара белок дикагIа хилийтаран из йаккхарга дукха мах гIоргбоаца гIулакх даран къаьстта уйла тIаяхийта.

Микроорганизмай геттара продуктивни чIоагIен промышленни штампаш — биологически активни веществай продукценташ хьаяра, бедала кердача дарегIча тайпа ларда тIа микробиологически продукци хьаяра толашагIа йола технологи кийчъяра, бедала единицах продукци дукхагIа хьаялийтара тIадерзадаь тохкамаш шерде. ХIаране боккха низ бола агрегаташ а латташ балха овсарле лакха йолча технологически линешца микробиологически промышленность дIахо а кийчъе.

Къахьегама овсарле микробиологически промышленносте 62—64 процент лакхъе.

Медицински промышленноста продукци 44—46 процент дукхагIа хьае.

Бахача наха моллагIа лорий тохкамаш де йиш хилийтара, лазара корта дикагIа гучабаккхаран унахошта дарбаш дара керда геттара дика молхай препараташ, автоматизированни унифицированни электронни прибораши аппараташи хьакхоллилген хьае йолаелген Iалашде. Синтетически гормонаш, инсулин, эндокринни препараташ, берашта кийча молхай формаш, бIаргсаьний линзаш, медицински инструменташ, больницашкарча къахьегама механизаци ю средстваш дикка дукхагIа арахеца. Витаминаши кхыйола препараташи хьаяра керда технологически процессаш юкъекхахьа.

УнахIено лораяра учрежденештен бахача нахан эшаш йолча медицински гIулакхашта лаьрхIача хIамашца уж дикагIа Iалашбар духьа уж медицински промышленносте санна, иштта кхыча доакъой а предприятешка дукхагIа хьаелга оттаде.

Къахьегама овсарле медицински промышленносте 36—38 процент лакхъе.

Моттигерча промышленноста продукци моттигерча бедалах, материалех, шозлагIча ресурсех ма-могга дукхагIа пайда а эцаш 1,3—1,4-зза дукхагIа хьаелга оттаде.

Моттигера промышленность дIахо кхы тIа а технически кийчъяра тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Бахача наха эшараш диззагIа кхоачашдара музыкальни инструменташ, художественни промыслай изделеш, сувенираш, вахача метте, цIагIарча боахама, салаIара, туризмана хиланза яргIоаца хIамаш дукхагIа арахеца.

IV. Юрта боахам дегIабар

Юрта боахама керттера декхар сенах латт аьлча, из латт, юртбоахама продукташ дIахо дукхагIа йоахилген уж яхара боарам ма-могга лох ца балийта хьожилген, кхачан продукташца баха нахи бедалца промышленности дикагIа Iалашъяра, паччахьалкхенна хиланза баргбоацача боараме юртбоахама продукце резерваш вIашагIтохара лаьтта леладарен хьайбаш леладарен эффективность ма-могга лакхъелга Iалашдарах.

ДIадахача пхе шерацa нийсйича юрта боахама продукци яккхара хIара шера объем 14—17 процент йоккхагIа хилийта.

Юртбоахама производствана деррагIен хадданзен интенсификаци е, цун материально - технически база чIоагIъе. Производственни процессашта комплексни механизаци автоматизаци, юрта боахама химизаци, лаьтташта мелиораци шерагIа е. Iилманца карагIдаьннараш, техника, толашагIа йола опыт юкъекхухьилга сихде. Юртбоахама производство вIаштIехъьаккхарен цунна доал дарен формаш эргайоахаш тоае. Боахамашта юкъерча коопераце, аграрно-промышленни объединенеши предприятеши хьаяра ларда тIа дIахо цунна специализаци концентраци е.

Мехка хIара района Iалама хьалех пайда дикагIа эцилга теркал а деш, юртбоахама производстваш дик-дикагIча Iоехка. РСФСР Нечерноземни зонера юрта боахам дегIаахара темпаш лакха хулга Iалашде.

Лаьттах, материально - технически средствaех, къахьегама ресурсех пайда дикагIа эцара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха, продукци яккхарга дIабода мах лохбе. Колхозашкен совхозашкен къахьегама овсарле шера юкъера лаьрхIача лакхъяра боарам пхе шера 27—30 процент айбе.

Лаьттанцарен хьайбашкарен йоаха продукци дIахо дикагIа хилийтара къаьстта уйла тIаяхийта. Юртбоахама культурай хьувкъам лакхагIа телаш дола сорташи гибридаши, хьайбай фу шерагIа юкъекхувлилга, производства технологи эргайоахаш тоаелга Iалашде. Производства цхьанна даькъе а хIаьта иштта дIаувзача, лоаттаеча, чакхйоахача хана а юртбоахама продукции бедали йовргйоаца гIулакх де.

Лаьтта леладеча дIахора декхар да дIадувча лаьттай структура эргайоахаш тоаяра, хьувкъам лакхбара, минеральни органически удобренеех пайда дикагIа эцар, мелиорацияьча лаьтташкен тоъал тIоадал йолча районашкарча лаьтташкен ялаташ ма-могга дукхагIа дIадера, лакха хьувкъам телаш дола сорташи гибридаши юкъекхахьара, ялата культураш кхеяра, агротехника тоаяра ларда тIа ялат дукхагIа дараш кхеяра, агротехника тоаяра ларда тIа ялатий боахам тешшаме лакхача боарам тIа лоаттабархар, ялатий боахам тешшаме лакхача боарам тIа лоаттабар.

Шера юкъера лаьрхIача чудахьаш дола ялат 215—220 миллион тоннага кхоачаде. Низ болчен чIоагIачен кIиний, рожа, гречиха, берца, дута ялат дикка дукхагIа даха. Хьажкlаш, мукх, кем, бобовин кхыйола доакъаний культураш дIаюв моттигаш шеръе а уж дукхагIа гулъе а. Мелиорацияьча лаьтташкара товарни ялат тешшаме дукхагIа доахаргдола йоккхий зочаш хьаяра балхаш шерде. Хий дехкача лаьтташкара ялатийна лаьрхIа хьажкIаш дикка дукхагIа якка. Ялата культураш кхееча комплексни механизаци яь якка.

1980 шера 9 миллион тоннал кIезигагIа боацаш боамби боаккхилга Iалашде. Биткъа хьоаса болча боамбе сорташ дукхагIа дIаде а хьувкъам лакхбе а. Боамбе-люцерна севообороташ караерзаяь яха, лакха хьувкъам телаш, лазарашта духьала оттвлуш дола тIехдика хьоаса болча боамбе сорташ производствана юкъехьоргдола гIулакхаш чакхдаха. Боамби кхебара, хий дехкара, чуэцара боарам лакхбе.

Шера юкъера лаьрхIача йоаха шекара свеклаш 95—98 миллион тоннага дIакхоачае, цар хьувкъам дикка лакхбе а. Шекара свеклаш кхееча керттерча зоношка цар производствана дIахо кIоаргагIа специализаци концентраци яра тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Поволжья, Къилбаседа Кавказа, Украина къулбехьени Молдавея свеклаш дIаера аьттув болашагIа йолча районашка хий дехкача лаьтташка уж дIаювлга вIаштIехьдаккха.

Свеклаш лелаяра еш йола комплексни механизаци керттерча даькъе яь яккха. Свеклаш дIаювча боахамашта мел эш удобренеши дIайийна хIамаш лораю химически средстваши тела.

Технологически дикагIа бола лена хьоаса, даьтта доахача культурай, къаьстта а ганарий, соя, клещевина фу; хIаьта иштта тхьамка, эфирни даьтта доахен кхыйола технически культураш дукхагIа йоахилга Iалашде.

Коартолаш, баьцадараш, харбазаш - пасташ дукхагIа яха. Городашкен промышленни центрашкен баха нах Iалашбара баьцадааараши хьалха кхача коартолаши тешшаме кхее йиш хургйола онаш хий дехкача лаьтташка хьаяь яха. Мел эш помидораш, нарсаш, хохош, саьмарсаьхк, массе тайпара баьцаш кхеелга Iалашде, специализированни боахамаши теплични комбинаташи дIахо а вIашагIъехка. Технологи эргайоахаш тоаярен комплексни механизаци юкъекхахьарен ларда тIа баьцадаараш леладечен коартолаш леласчен дIабода къахьегам дикка кIезигбе.

Производствана интенсификаци яра а промышленни ларда тIа сомен комсийн йоккхий бешамаш дукхагIа хьаяра а чотах сом, комараш, комсаш, чаь лордаш, хо дукхагIа даха. Iай буача сома культураш дукхагIа а йолаш дIайогIача гаьпий сорташ тоаде. Массе тайпара комараш тIайола лаьтташ дукхагIа хилийта.

БIарчача шера кердача баьцадаарашцен сомацен баха нах Iалашбелга тоаде.

Лаьтта леладара культура дIахо лакхъелга вIаштIехьдаккха. Лаьттан ресурсаш, эггара хьалхарча аргIанна оахараш, шоай метта латтилген парех лерттIа пайда эцилген Iалашде, хини михен эрозех, къаьстта а мехка къулбехьарчен малхбоалехьарчен районашка лаьтта лорадара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха.

Фу леладелга дикка тоаде. Сортех дола фу кхедара дIахо специализаци концентраци елга, боахамашта юкъерча кооперацe совленаш теркал а еш фу леладелга промышленни ларда тIа даккха.

Лаьтташта мелиораци ярах хьахулача йоккхийча торонех шерра пайда а эцаш, чIоагIа доакъарий база хьаяра тIадерзаяь йоккхий гIулакхаш чакхдаха. Хьайбай боахама мел эш доакъара белок Iалашъе.

Шортта белок йоалла горох, люпина, люцерна, кхыйола культураш ма - могга дукхагIа дIае. РСФСР, Украина къулбехьарча районашка, Молдавен Закавказья республикашкен хий дехкача лаьтташка соя дIаювлга вIаштIехьдаккха. Соянсорташ хьакъоасталелга а Средни Азе республикашкен Къулбехьен Казахстанен из кхеяра технологи кийчъелга а Iалашде. Цу специализированни боахамий сеть вIашагIйолла, мел эшача техникаца уж кийчде, минеральни удобренешцен гербицидашцен царна биззза кхоачам бе.

Кхашка доакъар кхедара культура лакхъе. ДIаювча доакъара культурайн эрий тIаювлача баьцийн хьувкъам лакхбелга вIаштIехьдаккха. Хий дехкача лаьтташкара лакха хьувкъам тела цонаши даьгIенаши, хIаьта иштта яьссачен ахъяьссачен районашкара хий тIадига даьгIенаш а дукхагIа хилийта.

Общественни хьайбай боахаман шоай доалахьа доахан долаш болча колхозхой, болхлой, гIулакхерча наьха боахамаштен мел эш хилийтар духьа гIожен мошен доакъараш дикка дукхагIа даха. ХIара колхозен совхозен доакъарий страховой запасаш вIашагIтоха.

Чуэцача, дIаотталаь лоаттадеча, хьайбашта дехкача хана гIожача доакъарех йоахка пайдана хIамаш кIезигагIа йоаярца уж дикагIа хилийта. Баьца хьоар, сенаж кийчъелга, доакъарашта брикетировани, гранулировани, химически консервировани елга шерагIа юкъекхахьа. Доакъараш доахачен доакъараш кийчлечен балхашта комплексни механизаци ярга довлалга сихде.

Боахамий ялатахи промышленносто арахецача доакъара добавкехи пайда а эцаш комбикормаш хьаергйола а хIаьта иштта брикетированнии гранулированнийн доакъараш кийчду а колхозий, совхозий юкъара заводаш шерагIа хьалъе.

Кхачан, дулхен шурийн промышленносте хьакъестача хIа масех доаханна доакъарийна лаьрхIа дукхагIа пайда эца. Торговле, общественни кхачан предприятешка, бахача наха аракхуьса кхачах йола хIамаш гулъелга дикагIа вIаштIехьдаккха.

Хьайбай боахаме доахенен коа тIарча оалхазарийн продуктивность лакхъяра, уж дебадара, доакъарах пайда дикагIа эцара, хьайбаш леладарен уж кхабарен хьалаш тоадара, племенной болх эргабаьккха тоабара, къахьегама механизаци ярен прогрессивни технологи юкъекхахьарен ларда тIа дулх, шура фуаш, тха, продукце кхыдола тайпаш дIахо дукхагIа доахилга Iалашде.

Шера юкъера лаьрхIача доаккха дулх 15—15,6 миллион тоннага (дулх лаьрхIа эзача), шура 94 — 96 миллион тоннага, фуаш 58 — 61 миллиардага кхоачаде.

Хьайбайн коа тIарча оалхазарийн боахамашкара продукташ яхара еш йола специализаци концентраци ма-могга дегIакхувла, уж боахамаш дIахорча хана промышленни ларда тIа отталелга Iалашде. Паччахьалкхен, колхозни, колхозий юкъара хьайбаш леладу комплексаш, механизированни фермаши коа тIарча оалхазарий фабрикаши дукхагIа хьалъе, керда техничен технологин юкъейоалаелга теркал а деш хIанз болх беш йолча хьайбаш леладечен коа тIара оалхазараш леладечен фермашта реконструкци е.

Iаьсий сихагIа кхедарен чуоттадаь тоадарен, бройлерий оалхазараш леладелга шердара наькъаца дулх, къаьстта а бежан дулхи коа тIарча оалхазарий дулхи, дукхагIа доахалга Iалашде.

Духхьал дулха лаьрхIа доахан кхеделга дегIадоалде, хьаккарч леладара дукхагIа интенсификаци е, керттерча даькъе дулха лаьрхIа уж кхаба, хIаьта иштта бекошин хьакхий дулх дукхагIа даха. Колхозашка, совхозашка, паччахьалкхен кхыча юртбоахама предприятешка детта доахан дикка дукхагIа дебаде, цар шурий продуктивность айе, боахамашта чухьа Iулаш юха меттаувттаделга дикка тоаде. Жан гаьзарийн дIахо дебаделга, цар продуктивность лакхъелга Iалашде.

Говраш лелаелга, саьрч леладелга, бекхаш доаха оакхарий леладелга, кроликаш лелаелга, Iамашка чкъаьрий леладелга, нокхарий леладелга, саллараш леладелга дегIакхувлара йолча торонех биззагIа пайда эца.

Хьайбашта ветеринарни гIулакх дикагIа де, уж кIезигагIа цамогаш хургдолен доврдоацен гIулакх де. Хьайбай боахаман ветеринарен эшача гIулакхашта биологически химикотерапевтически препараташ, хIаьта иштта хиланза яргйоаца инструменташ, оборудовани, прибораш дукхагIа лоаттае.

Юртбоахама продукташ ийяра чIоагIача планий а лакхагIа дола маьхаш ваттадара цаькъаца уж планал совгIа паччахьалкхенга йоххарах боахамаш хестадара а принцип дIахо лелае. Пхе шера, хIара шера къаьст-къаьста долаш, заготовительни организацеша колхозашцен совхозашцен даьча контрактаце договорий ларда тIа, планал совгIа ийераш а тIехьа, юртбоахама продукташ ийелга Iалашде.

Юртбоахама продукце керттера тайпаш чIоагIача планагIа санна, иштта планал совгIа контрактаце договорегIа а ийдара шера юкъера объемаш укх боарамашка дIакхоачае: ялат — 90 миллион тонн, шекара свеклаш — 89,5 миллион тонн, боамби - бедал—8,5 миллион тонн, лена хьоаса — 511 эзар тонн, баьцадааараш — 17 миллион тонн, комсаш — 5,4 миллион тонн, ганараш — 6 миллион тонн, доахани коа тIара оалхазараши (дийна долаш эзача) — 17,4 миллион тонн, шура — 60,5 миллион тонн, фуаш — 34,3 миллиард, тха (дIалоархIача дозалца) — 511 эзар тонн.

Заготовкай формаш эргайоахаш тоае. Колхозий, совхозий, заготовительни организацей промышленнии торговни предприятешпара юкъарчал доацаш дола бувзамаш шерагIа дегIакхувла, кийчъеча продукце дикала хьалхара цар бехктокхам лакхбе. Юртбоахама продукци дIаувзилген лоаттаелген тоаде. Юкъарчал доацаш продукци хьайоаккхача моттигашка продукци хьайелга а из заготовителий транспортаца дIаувзилга а шерде. Заготовительни организацей материально - технически база чIоагIъе, керда заготовительни пункташ, элеватораш, холодильникаш, сома-баьцадаарий хранилищаш хьалъелген йолаш ярашта реконструкци елген Iалашде.

ДIахо а шеррача масштабегIа **лаьтташта мелиораци е.** Паччахьалкхен капитальни вложеней чотах хий дехкача лаьттай 4 миллион гектар эксплуатаце дIаяла, 4,7 миллион гектар лаьтташ докъаде, яьссача, ахъяьссача, лоаман районашка 37,6 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадига.

РСФСР Европейски даькъа къулба - малхбоален районашка, Къилбаседа Кавказе, Украина къулбехьене, Молдаве, Казахстане, Средни Азен Закавказьяи республикашка хий декка лаьтташ дукхагIа хилийта. РСФСР Нечерноземни зоне мелиораци лакхача темпашца лелае. Прибалтика республикашка, Полесски лохалене, Дальни Востоке лаьтташ докъадара балхаш дIахо де.

Iилманен техниканен карагIдаьннараш мелиорацена сихагIа юкъекхахьа, хий боахама гIирсаш хьалдаран эксплуатаци онин балхаштен дIахо индустриализаци елга, хий детта прогрессивни техника юкъекхухьилга, мелиоративни системашта деча доала автоматизаци механизаци елга Iалашде. Хий ресурсех пайда дикагIа эца. Болх беш йолча мелиоративни системай технически хьал тоаде. Лаьтташка хий дехкен лаьтташ докъадув системаш хьалъяра комплектности юрта боахаме уж караерзаелген Iалашде. Хьаеш йола мелиоративни система дикала хьалхара хий боахама гIирсаш хьалдеча организацей бехктокхам лакхбе. Хий дехкачен докъадаьчен лаьттаех тIехдика пайда эцилген цу лаьтташ тIа юртбоахама культурай хьувкъам ма-могга лакхбелген Iалашде.

Юртбоахама производствана химизаци чIоагIагIа яра тIадерзадаь гIулакхаш деррагIа чакхдаха. Юрта боахама тела минеральни удобренеш 1980 шера 115 миллион тоннагем химически доакъара добавкаш 5 миллион тоннагем дIакхоачае. ДIателача ерригача минеральни удобренешта юкъе фосфорни, концентрированни, чоалханеча удобренеша лоаца дакъа доккхагIа хилийта. Минеральни удобренеех пайда эцара эффективность лакхъе, дIаувзача, лоаттаеча, кхашка тоссача хана уж кIезигагIа йойта. ЯйгагIа яь индустриальни производства вIашагIъехкача конструкцеех пайда а эцаш, минеральни удобренеш лоаттаю механизированни складаш шерагIа хьалъе. Колхозаштен совхозаштен агротехнически гIулакхаш ду система эргайоахаш тоае.

Юрта боахама телаш йола дIайийна хIамаш лораю химически средствш 1980 шера 628 эзар тоннага (условни единицаш), цу даькъе гербицидаш 245 эзар тоннага дIакхоачае.

Лаьттах тIайоала хIамаш лораю службаш эргайоахаш тоаяран чIоагIъяран тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Юртбоахама культурашта зуламдергашца лоаттабеча къовсама биологически методаш дIахо дегIайоалаелга Iалашде.

Мистача лаьтташта известковани яра а хIаьта иштта дирача лаьтташта гипсовани мелиоративни обработкен яра а деш дола балхаш шерде.

Юртбоахама производствана интенсификаци, специализаци, концентраци яра, из индустриальни ларда тIа яккхара керттерча проблемашта Iилма-тохкама организацей теркам тIабахийта, колхознии совхозни производства эффективность лакх а еш. Юртбоахама культурай дикагIа дола керда, чIоагIагIа хьувкъа тайпаши гибридаши хьадара, хьайбайн коа тIарча оалхазарийн долаш дола тайпаш эргадаьха тоадаран йоккха продуктивность йола кердадараш хьадаран тIехьа селекционни болх тоабе. Баьцовгlаш лазарехи зе деча са доаллача хIамаехи лораяра хиланза яргйоаца средстваш, хIаьта иштта хьайбаш цамогаш хиларах лорадара, цу лазарашца къовсам лоаттабара йола средстваш хьаяра тIехь беш бола болх лакхбе.

Юртбоахама Iилма, экспериментальнии опытно - производственнии боахамий сихъяь материальни база дегIайоалаергйола гIулакхаш де. Селекционни центраш дIахо а хьалъе. Iилмана, техникана, дикагIа йолча практикана карагIдаьннараш колхозашка, совхозашка, кхыча юртбоахама предприятешка производствана шерагIа юкъедоаладелга Iалашде.

Дерригача балхий хьакъехьа, производственни, нах чубаха, культурно - бытовой гIишлош хьалъелген техника Iалашъелген юкъе а хьош, юрта боахам дегIабоалабарга 171,7 миллиард сом капитальни вложенеш дIаяхийта, царна юкъе 115,7 миллиард сом паччахьалкхен капитальни вложенеш а йолаш. Колхозий капитальни вложенеш 56 миллиард сом боарам болаш хиланза яргйоацача материально-технически ресурсашца Iалашъе. Юрта боахама эггара лоархIаме дола декхараш кхоачешдара — ялати технически культураши дукхагIа яхара, хьайбай боахами доакъара базен дегIайоалаяра эггара хьалхарча аргIана капитальни вложенеех пайда эца. Капитальни вложенеех кагдараш ца де, объекташ хьалъяра хана нормаш цIенхаштта лелае.

Юртбоахама объекташта проектировани елга тоаде, уж хьалъяра сметин мах лохбе, кхы а пайданегIа йола йизза вIашагIъехка яйга яь гIишлой конструкцеш, прогрессивни проектни технологически балхаш юкъедоаладе.

Юрта гIишлош еча паччахьалкхени колхозий юкъарчен гIишлой организацей производственни база чIоагIъе. ГIишлош хьалъяра ма-могга дукхагIа индустриализаци е гIерта, юрта специализированни гIишлош еча комбинатий сети моттигера гIишлон материалаш хьаелген дегIадоаладе.

Керда техника, производства поточно-индустриальни методаши прогрессивни технологии юкъейоалаяра ларда тIа юрта боахам технически дIахо а Iалашбе. Юртбоахама балхаш дIахо а сихагIа энергеца Iалашде, царна механизаци яра боарам лакхбе. 1980 шера юргага дIайохийта электроэнерги 130 миллиард киловатт-сахьатага кхачийта.

Пхе шера 1900 эзар трактор, 1350 эзар мухь кхухьа автомобиль, 538 эзар ялат чуэца комбайн, 1580 эзар тракторни прицеп, сенаж дIаккхахьара 200 эзар а йолаш, 100 эзар экскаватор, 106,5 эзар бульдозер, 47, 75 эзар скрепер, 23 миллиард сома мах бола юртбоахама машинаш, царца хьайбай боахаман доакъар даккхаран эша 10,3 миллиард сома маьха яраш а йолаш, юрта боахамга кхачийта.

Колхозашкен совхозашкен машинно-тракторни парках пайда эцара эффективность лакхъе. Юртбоахама техника лораелга тоаде, мегаргьяц аьнна ханал хьалха из дIаяккхар ца магийта. Юрта боахаме ремонтни база дIахо а эргайоаккхаш тоаяран дегIайоалаяран гIулакхаш де, машинаштен оборудованенси ремонт а технически гIулакх а дикагIа де.

Колхозашкен совхозашкен машинашта а оборудованена а специализированни технически гIулакх делга чакхдаккха. Машино-тракторни парк технически хила ма-йоаггIара хилийтарен цунах эффективно пайда эцарен хьакъехьара «Сельхозтехника» система предприятейи организацейи лоархIам а бехктокхам а лакхбе.

Колхозашкен совхозашкен къахьегам вIаштIехьбоаккхилга эргадаьккха тоаде. Квалифицированни механизатораш, хьайбай боахама болхлой, мелиоратораш, дукххача наьха йолча профессей кхыйола кадраш, производственни подразделеней кулгалхой, специалисташ кийчбелга шер а тоа а де.

Хьун боахаме хьуний продуктивность лакхъелга, хьу тIаяьннача лаьттан хIара гектара тIара йоала гIулакхага йола дукха товарни хьу йоаккхилга, хьун ресурсех рационально пайда эцилга Iалашде. Хьун боахама дIахо а технически кхоачам белга, цунна химизаци елга, хьун боахама керттерча балхашта прогрессивни технологически схемаш юкъехьолга Iалашде.

Пхе шера 10—11 миллион гектар хулча лаьтта паччахьалкхен хьун фонде хьу юхаметтаоттаеш, 1,4 миллион гектар хулча лаьтта аре лораяра хьу дIайогIаш, 1,5 миллион гектар кула ушалаш йола хьу ягIа лаьтта докъадеш, 230 миллион гектар хулча лаьттара хьу нийсъеш-тоаеш балхаш де. Шин ялара, зене йолча са доаллача хIамаех, лазарех хьунаш лораелга дIахо а тоаде.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

V. Транспорти бувзами дегIаахар

Транспорта керттера декхар да халкъа боахамей бахача наьхен перевозкашца дувзаденна хьашташ диззагIен шоай ханнахьен кхоачашдар, ерригача транспортни система йолаш йола мощность лакхъярен болх дикагIа барен, хIаьта иштта мехка экономически районашта юкъера транспортни бувзамаш тоадара ларда тIа мухь дIакхоачийтилгеи пассажираш дIабугилгеи сихдар.

Транспорта массе тайпай грузооборот 30 процент гаргген юкъа пайда эцача транспорта пассажирооборот 23 проценташ лакхъе. Эггара кердагIа долеи специализированнии транспортни средстваш юкъейоалаяра, подвижной составен флотен грузоподъемность, мощность лакхъяра, хIаьта иштта эггара хьалхарча аргIана Къилбаседа, СибарегIен, Дальни Востока районаш караерзае, цу районий производительни низаш сихагIа дегIадоаладе, транспортно-наькъа гIишлош хьалъелга шердара транспорта дерригa тайпаш дIахо а дегIадоаладелгеи технически кхоачамбелгеи Iалашде.

Перевозкашкеи технологически процессашкеи хьажара йолча автоматика, телемеханика, автоматизированни системай средстваш транспорте юкъейоалаелга шерде.

Транспорта балха эффективность лакхъе. Цу гIулакха: транспортни средствах дикагIа пайда эцара, мухь тIаботтарашш технически операцеш ешш вагонаш, кемаш, автомобилаш сайца латтилга кIезигдара, мухь озараи чухошараи йолча пар торонех кхы а дикагIа пайда эцара, уж яьсса лелилга кIезигдара дола гIулакхаш де;

рационально йоаца перевозкаш дIаяхара, транспорта хIара тайпах дикагIа пайда эцара терко а еш, мухь дIакхахьара оптимальни схемаш дIахо а уттае. Iалашони сбытен органий, мухь дIабохьийтарий мухь дIабахьийтара долча лерттIарча лостамий схемаш кхоачашьяра бола бехктокхам лакхбе;

транспорта эрг-эргача тайпаша вIашн ду гIулакхаш тоаде, мухь дIакхухьилга вIаштIехьдаккхара технологи эргаяькха тоае. КIирагIен дийнахь-буси мухь тIаботтара-тIера Iобоассабара балхаш ма-доаггIара нийса делга Iалашде;

Контейнерашка, эггара хьалха йоккха тоннажии ярашка, мухь дIакхахьара боарам лакхбе. Транспорта дерригача тайпашкен предприятешта, гIишлошта, организацешта дIатIадолхача наькъашкен мухь тIаботтара-IобоассаБара балхашта комплексни механизаци яра боарам лакхбе.

Промышленни транспорт дIахо а дегIайоалаелга чакхдаккха. Транспорта хадданза болх беш дола тайпаш — конвейерни, трубопроводни, царца пневмоконтейнерни, канатноподвесной дараш а долаш, шерагIа юкъедоаладе. Промышленни предприятей машиннаькъа транспорт керттерча даькъе тепловозни электрически тага тIа йоаккхилга чакхдаккха.

Ведомственни транспортни цехаш вIашагIтохара наькъаца промышленни машиннаькъа транспорта доакьой юкъарча предприятей сеть шеръе. Йолаш йолча причалий мощность лакхъе, предприятей, гIишлой, организацей керда механизированни причалаш болх бе йолаялийта.

Никъ бара кхерамзле дIахо а лакхъяра дола гIулакхаш транспорте делга вIаштIехьдаккха.

Транспорта массе тайпаш тIа пассажирашта гIулакх дара культура лакхъе.

Машиннаькъа транспорте мовхьаш дукха Iовча лостамашка мухь чакхбалийта а дIабахьа а йола машиннаькъий торо дIахо а лакхде, сортировочнии мухь болчеи станцей болх нийса делига лакхде, мухь кхухьача вагона оборот ю ха лоацъе. Мухь кхухьача а пассажираш кхувлача а поездий скорость лакхъе. МаршрутегIа мовхьаш кхухьилгеи мухь тIаболча поездий юккъера дозали лакхде.

Машиннаькъа транспорта грузооборот 22 процент гаргген пассажирооборот 14—15 процентн лакхъе.

Машиннаькъа поездаш эггара дукхагIа ухача лостамашка 2,8 эзар километр шоллагIа наькъаш дахка. Машиннаькъий 2,5 эзар километра электрификаци е, 16—17 эзар километр никъ автоблокировкацеи диспетчерски централизацеи кийчбе. 3 эзар километр гаргга бола керда машинник болх бе болабалийта. Байкало - Амурски магистраль а цунна тIадолха наькъаш а дIахо дахка.

Пхе шера машиннаькъа транспорта 2,2 эзар электровоз, 6,4 эзар магистральни секци, 2,5 эзар маневрови тепловоз, 386 эзар мухь кхухьеи 16,6 эзар пассажирски вагонаш яла.

Машиннаькъа транспорта мухь тIаботташи тIера Iобоаккхаши деча балхашта комплексни механизаци яра боарам 93 процентага кхачийта. Машиннаькъа текущи ремонта балхашта механизаци яра боарам дикка лакхбе.

Пассажираш дIакхувлилга дикагIа вIаштIехьдаккха. ДукхагIа пригородни транспорт лелача машиннаькъа линештеи йоккхача узлаштеи электрификаци яра дIахо а балхаш де.

Машиннаькъа транспорте къахьегама овсарле 18—20 процент лакхъе.

Форда транспорт дIахо а дегIайоалае. ДиззагIа кхоачашде халкъа боахама арахьарча торговлен каботажнии мовхьаш кхахьара лакхлуш дола хьаштаи, гаьнарча Къилбаседеи Дальни Востокеи районашка мовхьаш дIакхоачийтилга тоаде, транспортни гIулакхаш дара экспорта боарамаш а эффективность а лакхъе. Форда транспорта грузооборот 1,3-зза гаргга лакхлулга Iалашде.

Эггара хьалха Восточни, Нагаево, Новороссийски, Туапсе, Ильичевск, Архангельск яхача порташка а еш, дерригa а 5,3 километр дIоахал дола причалаш йола специализированни мухь кхухьа комплексаш хьалъяра чотах дукхагIча даькъе а еш, форда портий мощность лакхъе. Iаьржача форда тIа Григорьевски лимане керда порт дIахо хьалъе. Форда транспорте мухь тIаботтарен тIера Iобаккхарен балхашта комплексни механизаци яра боарам 92 процентага кхачийта.

Еррига а тоннаж дедвейта 5 миллион тонн хургйолаш бекъа, коача, комбинированни мухь кхухьача йоккха балха овсарле йолча кемашца флот дукхагIа хилийта. Бекъа мухь кхухьача специализированни флота—хьу кхухьарий, контейнераш кхухьарий, лихтераш кхухьарий, трайлераш кхухьарий, навалочни мовхьий кемай а кхыча кемай а дакъа дикка лакхде. Къилбаседа форда новкъеи ша беча порташкеи навигаци йIаьхъергйола гIулакхаш чакхдаха. Форда флот низ болча ледоколашца дукхагIа хилийта. Кемашта ремонт еш йола база дегIайоалаеш дIахо балхаш де, къаьстта Дальни Востокеи Iаьржача фордеи бассейнашка а леш.

Додача хин транспорт дIахо а дегIайоалаелга чакхдаккха, эггара хьалхарча аргIана СибарегIа, Дальни Востоке, Гаьнарча Къилбаседе а йоалаеш. Додача хин транспорта грузооборот 22 процент лакхъелга Iалашде. 6 километр гаргга дIоахал дола механизированни причалаш болх бе йолаялийта, Осетровски порта реконструкци чакхъяккха, Маклаковски, Хабаровски, Комсомольск - на - Амуре, Печорски портий кемаш чакхдувлийтара торо лакхъе. Нижневартовске порт хьалъе. Беломорско-Балтийски канала реконструкци е йолае.

Додача хин транспортни флот дукха мухь кхухьача составашца, буксирашца-толкачашца, дукха мухь чухошача мухь кхухьача теплоходашца дукхагIа хилийта, царца «хийфорд» яха хи чуи форда чуи лела кемаш, вIамигача хишка гIолла мухь кхухьа кIезига тоннаж йола кемаш, хIаьта иштта дикагIа тоадаь пассажирски кемай тайпаш а долаш.

Чурча хин наькъашка навигаци йIаьхъергйола гIулакхаш чакхдаха. Додача хин флот ледоколашца дукхагIа хилийта. Додача хин транспорте мухь тIаботташи-тIера Iобоаккхаши деча балхашта керттерча даькъе комплексни механизаци яьяккха.

Трубопроводий транспорт дIахо а дегIайоалае. Пхе шера 15 эзар километр гаргга мехкдаьтта проводаши 3,5 эзар километрал кIезигагIа йоацаш мехкдаьтта продуктай проводаши болх бе йолаялийта. Керттерча магистральни трубопроводашка технологически процессашка хьежжа автоматизированни системаш хьаелгеи болх бе йолайолийтилгеи Iалашде.

Автомобильни транспорта грузооборот 42 процент гаргга лакхъе. Юкъара пайда эцар автомобильни транспорт тIех а йолаш дегIайоалае, цун грузооборот 45 процентн автомобильни транспорта пассажирооборот 28 процентн лакхлулга Iалашде.

Доккхийча автомобильни боахамашта автотранспортни средстваш дIахо а вIашагIтохилга чакхдаккха. Юкъара пайда эцача транспортаца мухь централизованни кхухьилга шерде. Мухь кхухьача автомобилаша дийнахь-бус беча балха ха йIаьхъе.

Автомобилашца дунеи халкъашта юкъе мухь дIа-хьа кхухьилга дIахо дегIадоаладе.

Паччахьалкхен юкъарен республикански лоархIам болча магистральни автомобильни наькъий сеть тIех а йолаш дегIайоагIилга Iалашде, цхьан ханна эггара хьалхарча аргIана юрта боахама районашка моттигера лоархIам болча автомобильни наькъий сеть шер а еш.

Пхе шера 62—65 эзар километр хула тIера чIоагIдаь автомобильни наькъаш дахка, эргадаьха тоаде, царех 15 эзар километр гаргга хула наькъаш паччахьалкхен юкъарен республикански лоархIаме а долаш. Автомобильни наькъаш дохкилга, ремонт елга, царга хьожилга тоаде.

Фецарча транспортаца мухь кхухьилга дIахо лакхде, къаьстта гаьнен хала тIакхача везача районашкен. Фецарча транспорте пассажирооборот 1,3-зза лакхъе.

ИЛ-86 (аэробус), ЯК-42, ТУ-144 яха керда пассажирски самолеташ, ИЛ-76 яха мухь кхухьа самолеташ, юртбоахама авиаце самолеташ болх бе йолаялийта. Граждански авиаца дегIаахаро перспективни дIадехараша ма-яххара летно-технологически экономически характеристикаш йола керда самолеташ хьаяра дола экспериментальни Iилма-тохкамеи балхаш делга Iалашде.

Йолаш йолчарна реконструкци елга, керда аэропорташ, аэровокзалаш, ремонтни заводаши граждански авиаце авиационно - технически базаши хьалъелга, моттигера фецара линеш дегIайоалаелга, хIаьта иштта аэропорташта мухь дIаюха кхахьараи самолеташта гIулакх дараи механизацеи автоматизацеи средствашца оборудовани елга дIахо хьо. Сигала гIолла дIа-юха ледара, самолеташ хьалгIоттаяраи Iохоьшаяраи кулгаллеча процессашта автоматизаци елга Iалашдеш йола навигационнии радиотехническии оборудоване бортови лаьттан тIарен системаш кхы а йоккхагIча масштабегIа юкъекхувлилга оттаде.

Бувзама дикал лакхъе, цо лоаттаду дерригa гIулакхаш шерде. ДIахо хьалъе мехка бувзама цаI йола автоматизированни сеть. Городашта юкъера телефонни каналаш 1,6-зза дIаьхде. Городашта юкъерча телефонни бувзама автоматизаце боарам дикка лакхбе. Даннеш дIа - юха телара паччахьалкхен юкъара система хьаяра балхаш доаржаде. Городашкен юрташкен ехка телефонаш 1,4-зза дукхагIа хилийта. Бахача наха центральни газеташ дIакхухьилга сихде, фототелеграфни хьисапе хьакхухьийта газетни оагIонаш хьанйю пункташ 2-зза дукхагIа а хулийташ. Почтови предприятей производственни процессашта механизации автоматизации яра балхаш шерде.

Бахача наха лоаттаду бувзама дерригa гIулакхаш тоаде.

Телевидении радиовещании дIахо дегIайоалаелга Iалашде, бос бола телевидени юкъейоалаелга сихде. Лаьттан искусственни спутникех шерагIа пайда эца хьажа, эггара хьалхарча аргIанна СибарегIен малхбузеи малхбоалени районашта телевизионни вещани елга Iалашдараи хIаьта иштта мехка таьнпарча районашца телефонно-телеграфни бувзам лоаттабараи.

VI. Капитальни гIишлошъяр

Капитальни гIишлошъеча керттера декхар капитальни вложеней эффективность лакхъяр, керттера фондаш дIахо алсамйоахилгеи уж эргаяьха тоаелгеи да, планированни проектированни тоаяра, гIишлошъю производство дикагIа вIаштIехьяккхара гIишлош хьалъелга сихдареи цунга дIадодар чухьнахьдаккхареи чотах халкъа боахама дерригача доакъошка производственни мощносташ сихагIа хьалъелгеи уж караерзаелгеи Iалашдар да.

Пхе шера халкъа боахаме еш йола капитальни вложенеш 24—26 процент лакхъе.

Эггара хьалха капитальни вложенеш дIаахийта Iилман-технически прогресс сихъелга Iалашдеш йола объекташ хьалъяраи, болх беш йола предприятеш технически эргаяхараи, царна реконструкци яраи. Капитальни вложеней беррйгача боараме оборудованега дIадохийта дакъа дукхагIа хилийта.

Капитальни вложенеша, материальнии къахьегамеи ресурсашта концентраци яра, гIишлошъеча производстваиа индустриализаци елга лакхдареи из дикагIа вIаштIехьъяккхареи чотах гIишлошъю предприятеши объекташи хьалъелга дикка сихдела Iалашде. Шенхаштта леладе керда гIишлош хьалъяргеи хьалъяь яханза йолчаргеи дIадахийта лаьрхIар боарамагIа лелаелга.

Проектно - сметни гIулакх тоаде, проектни балхий технически экономически боарам лакхбара проектни, конструкторски, Iилман организацей бехктокхам айбе. Проектайи сметаши дикал лакхъе, уж уттаяреи царна экспертиза яреи ханаш лоацъе. Эргадаьккха тоаде проектни балхашта планировани елга. Проектни организацей материально-технически база чIоагIъе. ГIишлоши объекташи эшача проектно-сметни документацепа ханнахъа Iалашъяра доагIар де.

ГIишлош хьалъяра дикал лакхъе, архитектурнан планировочнии балхий экономичность тоае, хIаьта иштта нах баха моттигаш къаьстта юрташкара яраш, нах баха районаши городий общественни центраши хьалъеча благоустройство яра боарам лакхбе. Нах баха моттигаш, производственни предприятеши кхыйола объекташи хьалъяра лаьтташ кхом беш леладе.

Проектацеи сметашеи белгалдаьхача шоай хьашташка хьежжа гIишлошъечеи монтажни организацеша телача заказех материально-технически снабжени яра паччахьалкхен юкъарча системе гIолла гIишлош материальни ресурсашца Iалашъяра практика шеръе.

Машиннашъеча министерствайи предприятейи комплектни поставкаш яра, шоаш кийчъеча оборудованена монтаж яраи цох пайда эцараи бола бехктокхам айбе.

Предприятеш комплексно нах чубахача цIеношца, школе даха ха йоацача берий учрежденешца, культурно-бытови, унахцIеной, просвещене, торговлен коммунальни боахамеи объекташца цхьана хьалъелгеи планировани елгеи чакхдаха.

ГIишлошъеча индустриализаци яра боарами гIишлон конструкцеши деталаши заводской хьисапе кийча хилара боарами лакхбе. Объемни пространственни кхыча прогрессивни конструкцеех полносборни гIишлошъяреи зданештеи сооруженештеи монтаж яреи практика шеръе.

ГIишлошъеча материалийи изделейи керда тайпаш, эффективни лакха чIоагIал йолчеи яйгачеи бетоний аьшкабетонни конструкцеш, металлопроката экономични профилаш, алюминиеви сплаваши вIашагIхетта дахчай конструкцеши шерра юкъекхувла.

ШIенош хьалдуи юртара гIишлошъюи комбинаташ, яйгь гIишлон конструкцеши изделеши арахеца предприятеш дIахо дегIайоалае.

ГIишлошъю организацеш дIахо технически Iалашъе эггара хьалха боккха низи лакха овсарлеи йолча гIишлон машинашцеи автотранспортацеи уж Iалашъяра наькъаца, болхлой механизированни инструментацеи вIамигача механизаце средствашцеи дикагIа Iалашбе, гIишлошъеча деча балхий керттерча тайпашта, къаьстта отделочни дарашта, механизаци яра боарам дикка лакхбе.

ГIишлошъеча подрядни хьисапе балхаш делга дегIа а доаладе тоа а де. ГIишлошъеча боахама расчета керда форма — бригадный подряд — шерра юкъекхувла. Дукха гIишлош хьаIайнача районашка даим болх беш йола подрядни гIишлон-монтажни организацеш, хIаьта эшаш моттиг хуле мехка керда караерзача кердача районашка, къаьстта Къилбаседе ядарашка, мобильни гIишлон формированеш ханнахьа хьалъе. БIарччача шера производственнии кхыйолеи объекташ ритмично хьалъяь йоахилга Iалашде.

ГIишлошъеча къахьегама овсарле 29—32 процент лакхъе,

VII. Iилма дегIадоаладар

Советски Iилман керттера декхар да Iаламеи обществаи закономерносташ тохкилга шердари кIоаргдари, коммунизма материально-технически база хьалъяра лоархIаме проблемаш чакхйоахача доккхагIа дола дакъа юкъекхахьар, Iилма-технически прогресс сихъяри производства эффективность лакхъяри, халкъа хьал-торон культурен айяр, къахьегамхой коммунистически мировоззрени хьаяр.

Общественни, естественни, технически Iилмай даькъе деш дола фундаментальни прикладнии Iилман тохкамаш дIахо дегIадоаладелга Iалашде.

Экономика, культура, Iилма ше дегIадар дукхагIдолча даькъе тийша йола Iилма - технически социальни прогресса лоархIамегIа йола проблемаш кхоачашъяра тIаахийта Iилманхой теркам. Мехка хIама къаду ниаш эргадаьха тоадара, кхоанен техникеи технологии хьаяра принципиально керда наькъаши кхоачамаши хьаделлаш дола тохкамаш дIахо дегIадоаладе.

Iилман тохкамий эффективности дикали лакхъе. Iилманеи производстванеи юкъера бувзамаш дIахо тоаделга Iалашде. Халкъа боахама Iилман карагIдаьннараш юкъекхухьилга сихде.

Iилман болхлой къахьегам вIаштIехьбоаккхилга эргадоаккхаш тоаде, цун эффективность лакхъе. Тохкамий боарамахи дикалахи хьатела рекомендацеш йоагIача тайпара хиларах бола Iилман коллективайи цар кулгалхойи бехктокхам айбе. Шоай балхах хьахулар доккхагIа хилийтар духьа бола Iилман учрежденей коллективайи болхлойи безам айбе.

Iилма-тохкамеи проектно-конструкторскии организацешта кулгалдара система, Iилман тохкамашта планировани финансировани елга тоаде.

Iилман Iилма-педагогически кадрашта кийчони аттестаци елгеи эргадоаккхаш тоаде.

Приборашца, оборудованеца, материалашца, вычислительнии организационнии техникаца дикагIа Iалашъяра, хIаьта иштта Iилма-экспериментальни подразделени дегIайоалаяра наькъаца Iилман, проектнии конструкторски организацей материальни база чIоагIъе, Iилман информаце даькъе беш бола болх эргабаьккхе тоабе.

Общественни, естественни, технически Iилмаша шоайла лоаттаду бувзамаш чIоагIде.

Iилман тохкамаш дара укх тайпара лостамаш белгалде.

Общественни Iилмай даькъе:

КПСС дерригдунен исторически опыта Iилман обобщени яра болх дIахо бе:

дегIаенача социализма, из коммунизмага кхачара закономерносташ, цу гIулакхий механизмана цох пайда эцара теоретически проблемашта тохкамаш де;

коммунизма материально-технически база хьаяра, общественни отношенеш эргаяьха тоаяра, керда саг хьаьккхевара, социалистически вахара образ дегIайоалаяра теорена разработка елга дIахо хьо;

Iилман-технически революце, общественни производства эффективности интенсификаци айяра, халкъа боахама кулгаллелгеи планировани елгеи эргадоаккхаш тоадара, хIаьта иштта социально-экономически процессашта прогнозировани яра проблемашта ду тохкамаш массе оагIонгахьара дегIадоаладе;

СССР мехкашцара — СЭВ членашцара социалистически интеграце, кхыча доазол дехьарча паччахьалкхенашца деча арахьарча экономически бувзама дешаех, хIанзара дуне дегIаахара проблемаех ду тохкамаш шерде.

Естественнии технически Iилмай даькъе:

Теоретически прикладнойи математиках дола тохкамаш шерде. Халкъа боахаме электроннии вычислительнии техниках шеррен эффективнон пайда эцара тIадерзадь Iилман балхаш делга дегIадоаладе;

Iилма-технически прогресс сихъяр, къаьстта атомни энергетика дегIайоалаяр, энерги эргаяккхара йола способаш йолаш эргаяьха тоаяри кердачарна разработкаш яри, принципиально керда техника, керда конструкционни, магнитни полупроводникови, сверхпроводящии кхыйолеи материалаш, технически маьхера кристаллаш шерра юкъекхувлар духьа ядерни физика, плазма физика, тверди тела, лохача температурай, радиофизикаи электроникаи, квантови электроника, механика, оптика, астрономе даькъе ду теоретически экспериментальнии тохкамаш дегIадоаладе;

Керда свойстваш йола веществаши материалаши хьаяр духьа химически соединеней синтеза даькъе ду тохкамаш шерде, химически реакцеш дикка сихъелга Iалашду лакха эффективни каталитически системаш йола керда химически процессаш хьае, къайлача циклаех дукхагIа пайда а ийбеш технологе Iилман лардаш тахка;

сердечно-сосудисти, онкологически, вирусни профессиональнии цамагарца, нервни система лазарашца къовсам лоаттабара лоархIаме медико-биологически проблемаш къоастаелга сихдар духьа молекулярни биологе, сага организма вахара физиолого-биохимически лардий даькъера тохкамаш сихде;

къахьегама хьалаш тоадареи унахцIенах хилийтареи проблемаш тохкилга дIахо хьо;

керда маьхера растеней сорташ, хьайбайи культурмикроорганизмай фунаш, хIаьта иштта медицина, юрта боахамаи промышленноста цхьадолча доакъоштеи физиологически активни веществаш хьахилара способаш хьаяр духьа генетика теореней методаштеи дIахо разработка елга Iалашде;

лаьтта, недраш, баьцовгIайи хьайбайи дуне, фецарен хиней бассейнаш лораяреи царех пайда ийбареи Iилман а лардаш дегIайоалае. Дунеи океан комплексни тохкамаш делга шерде. Хаоттамеи Iалама хатарийи прогнозироване методашта дIахо разработка е;

пайдане оахкалаш йоахка моттигаш хьахилареи уж дIаюха ниисъялареи закономерностий процессаш тахкар духьа дIахо шерде лаьттан чIори лаьттан тIера тIоаи тохкилга;

космически арен тохкам белгеи из караерзаелгеи дIахо хьо, лаьттан Iалама ресурсаш тохкача, метеорологе, навигаце бувзаме иштта халкъа боахама кхыдолча хьашташта аьнна космически средствах пайда эцара тохкамаш шерде.

VIII. Халкъ социально дегIакхувлареи цун вахара хьал тоадареи программа

Экономика айяреи общественни производства эффективность лакхъяреи ларда тIа Iалашде халкъа лакхлуш доагIа материальнии духовнии хьашташ диззагIа кхоачашделга, вахара социалистически образ леррагIа дегIакхувлилга, советски общества социальни структура дIахо эргайоахаш тоаелга. Цу хьакъехьа оттаде:

къахьегама социально-экономическии производственнии хьалаш тоаделга, цун творчески характер чIоагIъелга, кулгкара, квалификаци кIезига эшеи физически хала долеи балхаш ма-хулла кIезигагIа делга;

бахача наьха доходаш лакхъелга, потребление социальни структура боарам айбелгеи из эргайоахаш тоаелгеи, халкъа эша товараш бахача наха лоаттаделга диззагIа кхоачашделга;

халкъа вахар дIахо тоадара лоархIамегIарча лостамех цаI санна наха чуIе гIишлош йоккхийча масштабашка хьалъелгеи фусамий дикал лакхъелгеи;

цIагIа бу болх аттача баккхарнеи советски наьха салаIар тоадарнеи дувзаденна долча гIулакхий тайпаш шерделгеи цар боарам лакхбелгеи;

къахьегамхой образовательнии культурно-технически боарам лакхбелга, медицински гIулакх дикагIа делга, гопахьара Iалам лорадар чIоагIделга, бераштa кхетам балараи сага вахари болх бу хан йIаьхъяра а аьттув болашагIа дола хьалаш хьаделга;

советски общества, городийи юртийи бахархой тайп-тайпарча социальни группай хьал-торон культурен, къахьегамеи бытен хьалий боарам дIахо гаргаозилга;

социалистически демократи дIахо дегIакхувлара, къахьегамхой общественни хьинари инициативен гучаIовлийтара, производствана доал деча царга дакъа лацийтара йолча торонех тIа-тIехь шерагIа пайда эцилга. Социалистически яхь, толашагIйола опыт ма-хулла йоаржаяр Iалашделга;

материальнии моральнии стимулех тIа-тIехь пайда дукхагIа эцилгеи производства эффективность лакхъяра цар ю воздействи чIоагIъелгеи, къахьегама овсарле лакхъелга, продукце дикал тоаелга, материальни ресурсаш кхом беш дIаухийтилга.

Болхлойи гIулакхерча наьхеи юкъера алапи 16—18 процент лакх а де пятилетка чакхйоалача ханага 170 сомал кIезигагIа хургдоацаш дIа а кхоачаде. Производствои къахьегама овсарлеи лакхъяра ларда тIа колхозий общественни боахамах йола колхозхой доходаш юкъера дIалаьрхIача 24—27 процент лакхъе.

Общественни потреблене фондий чотагIа бахача наха луш дари льготаши 28—30 процент лакхъе.

Алапей лохегIара минимум лакхъяра йола мероприятеш дIакхахьар халкъа боахама производственни довцача доакъошка болх беча юкъерча боарамагIа алапеш телача болхлой ставкаши окладаши лакхдарца цхьан чакхдаккха. Болхлойи гIулакхерча наьхеи лохегIара алапеш, ставкаши окладаши лакхъяра керда этап йолае.

Дальни Востока районашка болх бара стажах болхлойи гIулакхерча наьхеи алапешта ахча тIатохар юкъедоаладе.

Промышленноста цхьайолча отраслей доакъошка бийсана беча балхах совнагIа луш бола мах лакхбе.

Болхлойи гIулакхерча наьхеи алапей даькъе леррагIа Iалашде:

къахьегама овсарле лакхъяра бола цун стимулирующи лоархIам чIоагIбелга, Iилман-технически прогресс сихъелга, продуци дикал лакхъелгеи из хьаярга дIадодаш дар лохделгеи;

алапена паччахьалкхен регулировани яра лард хиларга хьежжа тарифни система эргайоахаш тоаелга, болхлой квалификацни цар къахьегама толамаши дегIаахара стимулировани яра бола цун лоархIам лакхбелга;

болхлой кIезигагIа а болаш продуци дукхагIа арахецарах материальни поощрене прогрессивни формаш, промышленностеи кхыча доакъошкеи къахьегамах хьахийнарех бригадни алапи теларах, аккордни алапи теларах, къаьстта гIишлошъечеи юрта боахамеи а телаш, хIаьта иштта балха тIа лакха гойтамаш дахарах, технически нийсйола балха нормаш кхоачаши тIехкхоачаши ярах премировани яра системах пайда шерагIа эцилга.

Халкъа боахама отраслешка болхлоштеи гIулакхерча нахаи телача алапе соотношенеш тоаелга, хала Iалама-климатически хьалаш долча районашка, халеи аьттув боацеи къахьегама хьалаш долча балхаш тIарча болхлошта алапи далара йола аьттонаш шеръелга;

къахьегама дисциплина чIоагIъяраи предприятешка кадраш хувцаялар лохдараи бола алапи телара лоархIам лакхбелга.

Колхозхошта алапи телар вIаштIехьдаккха:

колхозашкеи паччахьалкхен юртбоахама предприятешкеи къахьегама овсарлеи хьалаши тарадерзарга хьежжа луш долча алапе боарам леррагIа гаргаозара;

алапе боарам балхах эггара тIехьа хьахулачох тийша хилар чIоагIдара;

цхьатарра чоалханеи, халеи интенсивнии долча балхаех цхьатарра алапи телилга дукхагIа Iалашдара ларда тIа.

Къахьегама хьалаши къахьегам лорабари дIахо тоаделга оттаде. ШерагIа пайда ийбе Iилманеи техникаи карагIдаьннарех, къахьегама кхерамзлеи хьалаш вIаштIехьдоаха технологии техникеи эргайоахаш тоаярах.

ДIахо хьо **болх беча кхалнаьха къахьегамеи бытеи хьалаш** тоадара гIулакхаш чакхдоахилга.

Болх беча кхалнаха бера цхьа шу даллалца цунна гIулакх дара дизза доаца алапи луш йола отпуск телилга юкъедоаладе. Бераш долча кхалнаха шерра торонаш хьаелла дизза доацача балха деи е дизза доацача балха кIира къахьега, хIаьта иштта цIагIа болх бе.

Шеръе школе даха ха яланза долча берий учрежденей, школайи дIаьхдаьча деи группайи сеть. Хьалъе 2,5—2,8 млн. моттиг йола берий яслешн берий бешамаши. ДукхагIъе пионерски лагераш, кхелетараштеи кагирхоштеи лаьрхIа йола спортивнии унахцIенон-къахьегамеи базаш. Къаьстта теркам тIабахийта берий учрежденей болх тоабара.

Бытови гIулакхаш делга, общественни кхача кийчбелга, ахфабрикаташи кулинарни изделеши дукхагIа хьаяри уж бахача нахага дукхагIа йохкари дегIакхувлара наькъагIа цIагIара боахам лелабара дIаухаш йола ха лоацъяра хьалаш вIаштIехьдаха.

Тоае социальни Iалашо. Лакхде къоаналах болхлошта, гIулакхерча нахаи колхозхоштеи телача пенсей лохагIа дола боарамаш.

Колхозни крестьянства, болхлойи гIулакхерча наьхеи социальни Iалашо дIахо гаргаоза хьажа. Колхозхошта къоаналах телача пенсей лохагIарча боарамагIа пенсеш хьожаде колхозашкеи паччахьалкхен предприятешкеи, организацешкеи учрежденешкеи болх бара эшаш йола стаж йолаш болча колхозий членаш хиннарашта. Колхозхоех болча I-ча группа инвалидий пенсешта царна гIулакх дара лаьрхIа ахча тIатоха.

Берий хана деиз инвалидностагIа телача пособей боарамаш лакх а де бера яьннача ханага ца хьежаш уж дIа а тела.

Шеръе дукха бераш дола ноанош пенсешIа Iалашбара йола льготаш.

Паччахьалкхен заемех дола ахча дIалулга дIахо оттаде.

ДIахо хьо кхачани кхачана доацачеи керттерча товарий паччахьалкхен розничнии маьхий стабильность Iалашъяра тIаберзабаь никъ; эшаш йола торонаш вIаштIехь ме йоахеи товарни ресурсаш Iоа ме юи товарий цхьаццадолча тайпай маьхаш лохде.

27—29 процент лакхъе паччахьалкхени кооперативнии торговле розничнии товарооборот.

Хьоанал къаьстта дукхагIа йоахка дулха, шурий продукташ, баьцадаараш, сомаш, кхыдараш дукхагIа даарца советски наьха кхачаи структура дIахо тоаелга Iалашде.

Бахаш бола нах биззагIа Iалашбе яйгача промышленноста изделешца, хIаьта иштта мебель, телевизораш, холодильникаш, фотоаппараташ, магнитофонаш, электропылесосаш, кхыдараш санна долча культурно-бытови боахамеи гIулакхашта долча товарашца.

Шер а е эрга а яха ассортимент, лакхъе товарий дикал, дукхагIа арача хеца дохка а дохка бахача наха дукхагIа хетташ дола керда, модни товараш. Хьинаре болх бе бахача наха хIамаш нийяр цхьан кога тIа даккхараи цар эстетически чамаш кхетамца вIаштIехьдахараи.

Торговле заказаш халкъан потреблене товараш арахецара боарамеи цар ассортиментеи лард хилар дезилга керте а уттадеш, чIоагI а де тоа а де промышленностан торговленеи юкъера боахама бувзамаш, лакхбе договораш кхоачашдара бола промышленнии торговии предприятей бехктокхам.

ДегIакхувла торговле материальни база, шеръе промышленни министерствашa вIашагIъехкаш йола, шоашта юкъе фирменни яраш а йолаш йола, хIанзарча ханара тикай сеть.

ШерагIа дегIакхувла бахача наха гIулакх дара боарам лакхбар, товараш нийдара наха йоаю ха лоацъяр Iалашдеш йола торговле прогрессивни формаш. Кхоачашде товарий юкъара йоккхий механизированни складаш, холодильникаш, коартолийи сомийи хранилищеш хьалъелга.

Лакхбе оптови торговле предприятейи организацейи тикаш эшшача боарамагIеи ассортиментагIеи ца хаддаш товарашца Iалашъяра бехктокхам.

ВIаштIехьдаккха общественни кхача кийчбар дIахо дегIакхувлар, цун предприятеш хIанзарча оборудованеца, промышленни производства ахфабрикаташца Iалашъяр. Шеръе ассортимент, лакхъе продукце дикали гIулакх дара культурен. Тоаде промышленни предприятешка общественни кхача, хIаьта иштта диетически кхача кийчбелга вIаштIехьдаккхар.

ДегIакхувла юрташка бахача наха торгови гIулакхаш дара бола потребительски коопераце организацей болх. Цун производственни болх дIахо дегIабоалабара, юртбоахама продуктайи кечалийи, хIаьта иштта эрий тIабувлача сома, комарий, грибай заготовкаш дукхагIа яраи моттигерча товарни ресурсай товарооборота уж юкъекхахьараи тIадерзадаь гIулакхаш тIаэца.

1,5-зеи лакхбе **бахача наха бытови гIулакхаш** делга кхоачашдара боарам, цунца цхьана юрташкарча моттигашка 1,7-зеи а лакхбеш. Айе гIулакх дара культурен заказаш кхоачашдара дикали. Шеръе быта служба предприятей сеть, уж хIанзарча техникаца Iалашъе.

Тоабе сберегательни кассай болх, шерагIа юкъекхувла бахача наьха торгови, коммунальнии кхыйолчеи предприятешцара ахча кара дIатела ца дезаш йола расчеташ.

Финансироване ерригача источникех юкъара майда 545—550 млн. кв. метр йола **наха чуIе цIенош хьалде.**

Лакхъе наха чуIе гIишлошъяра дикал, тоае чуIеча фусамий комфортабельность, цар планировка. Городашка гIишлош хьалъяр городий дегIаахара генеральни плапашца дувза а долийташ чакхдаха, городаши кхыйола нах баха моттигаши, цар архитектура тоа а еш дикагIа е. Лакхде централизованни хьисапе уж хица Iалашъелга. ДIахо хьо нах чуIеча цIеной фонд йIовхала йоккхача источникех дIахоттилга, шеръе цун газификаци.

Лакхбе наха чуIе кооперативни цIенош хьалдара боарам. ГIо де йоккха йоацача городашка, городий хьисапе йолча поселкашкеи юрташкарча моттигашкеи нахага шоашта чуIе лаьрхIа цIенош хьалдайтара.

Iалашде **бахача наьха унахцIено лораяр** дIахо тоаделга. Медицински практикан шерагIа юкъекхувла хIанзарча Iилмана карагIдаьннараш, диагностикеи дарба дареи керда методаш. ЧIоагIде лазарашта профилактика яр. ДиззагIа кхоачашде бахача наьхен дарбан-профилактически учрежденейи дарбан средствашцеи медицински техника изделешцеи дувзаденна хьашташ. Лакхде медицински гIулакха дикали унахцIено лораеча учрежденей болх а вIаштIехьбаккхара боарам.

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

Дукха профилаш йолен специализированнии дарбан учрежденеш хьалъелга маькара вIаши дувзадараларда тIа дегIа а кхувла тоа а е унахцIено лораяра материальни база. 1980-ча шерага больницашкара деррига менгеш 3,3 млн. гаргга хиларга дIакхоачаде. Шерде керда гIишлош хьалъечарен юрташкарча моттигашкарен районашка амбулаторно-поликлинически учрежденеш хьалъелга.

ДукхагIа де инвалидаштен къабеннараштен лаьрхIа дола цIенош-интернаташ. ДIахо хьо инвалидашта протезно-ортопедически юхаметтаувттаяра центраш хьаяр, къаьст-къаьста лелара средстваши протезно - ортопедически изделеши арахецар шер а де цар дикал лакх а е. Инвалидашта производственни дешар хьехар тоадара де дезар де.

Лакхбе цIеношка-интернаташка, бераш деча цIеношка, берийн цхьайолча специализированнии больницашкен отделенешкен кхачанен кхыдолча гIулакхаштен дIаухийтачун боарам.

Тоаде лорийн юкъерча медицински персонален кийчон квалификации лакхъяр.

Iилман-технически прогрессо дIадехарашкен къахьегамхой культурно-технически дешарен боарам хадданза лакхбара декхарашкен хьежжа вIаштIехьдаккха **халкъа образоване** система дIахо дегIаккхувлилга, болхлойн специалистийн кадраш кийчъяр тоаделга.

ДегIа а кхувла тоа а де массане юкъара юкъера дешар. Лакхбе юкъерча школе дешара-кхетам балара балха боарам. ДукхагIа теркам тIаахийта кагирхошта профессиональни лостам балара. Айе хьехархой кадраш кийчъярен цар говзал лакхъярен дикал.

Хьалъе 7 млн. кIезигагIа дешархочун моттиг хургйоаца юкъара дешар хьеха школаш, царца 4,5 млн. моттиг хиллал яраш юрташка а еш.

Йоаржае пионерий дворецийн цIенойн, къонача техникийн натуралистийн станцей, спортивнии музыкальнии школайн берий кхыйолча учрежденейн сеть.

Лакхбе школашка-интернаташкен берий цIеношкен кхачанга дIаухийтачун боарам.

Халкъа боахама дерригача доакъошта лаьрхIа лакха квалификаци йола болхлой эггара хьалха цхьан ханна специальности юкъера образовании эца торо луш йолча профессионально-технически дешара заведенешка, хIаьта иштта технически училищешка кийчбелга вIаштIехьдаха.

Дешархой шозза совгIа дукхагIа дIаэца юкъерча профессионально-технически технически училищашка. Профессионально-технически дешара училищешка 11 млн. хиллал квалифицированни болхло кийчве, царна юкъе юкъера дешар дийша 5 млн. гаргга лаг а хургволаш. Хьалъе 1,1—1,2 млн. дешархочоа лаьрхIа профессионально-технически училищеши, хIаьта иштта дешархошта ма-эшша общежитеши.

Тоаде болхлойн кхыйола массови профессеш ярийн кийчон квалификации цар шоаш болх беча производстве лакхъелга.

Лакхерен юкъера лаьрххIа долен дешар дийша 9,6 млн. специалист кийчве. Къаьстта теркам тIабахийта производительни низаш хьинаре дегIауха районаш кадрашца Iалашъяра.

Лакхерча, юкъерча лаьрххIа йолчен профессионально-технически дешара заведеней лоархIамегIара декхар лерхIа специалистийн болхлойн кийчоии идейно-политически кхетам баларен балха боарам дIахо лакхбар.

Шерье юкъара образовательни школай, профессионально-технически, юкъерча лаьрххIачен лакхерчен дешара заведеней материальни база. Дешара процесса хьинарегIа юкъескхувла технически средстваши дешар хьехара керда методаши. Тоаде дешара лабораторeш, дешарен дешара-методически кабинеташ, мастерскеш хIанзарча оборудованеца, приборашца, инструменташца, дешара пособешца Iалашъяр.

ВIаштIехьдаккха советски наха идейно-политически, нравственнии эстетически кхетам лучара, цар духовни хьашта.п хьахулачара социалистически культуран искусстван лоархIам дIахо лакхбар. ЧIоагIъе культура учрежденей, къаьстта юрташкарен промышленни гIишлошъяра кердача районашкарен ярий, материальни база.

Лакхбе культурно-просветительни учрежденей балха боарам. Шерье массови библиотекай сеть. ДегIаккхувла халкъа университеташ, тоабе цар болх.

Тоаде издательски гIулакхи книжкаш дохкалген. ДукхагIен дикагIен арахеца книжкаш, журналаш, газеташ. Къаьстта теркам тIабахийта учебникаши бераштен кагирхоштен лаьрхIа литературен арахецара. Полиграфически промышленносте шерра юкъедоаладе офсетни хьисапе кепа тохилга, фотонабор, автоматически поточни линеш.

Телевидении радиовещании дIахо дегIайоалае, махулла шерагIа юкъейоалае бос бола телевидении стереофонически радиовещании. Шерье тешамен геттара дикен телерадиопередачаш хьалувцаргйола зона. Тоае телевизионни программай дикал.

Дикка тоаде бахача наха кино хьокхилга, шерье кинотеатрий сети кинематографе материальни базен. Лакхбе фильмай идейно- художественни боарам. Iалашде мел эшача боараме Iилман-популярни, учебни, хроникально-документальни фильмаш арахецилга. ДукхагIен тематика шерагIа йолаши арахеца бераштен кагирхоштен лаьрхIа дола кинофильмаш.

Бахача наьха унахцIено тоаяран мукъача ханах цар пайда дикагIа эцаран лаьрхIа вIаштIехьадаккха **къахьегамхоша хоза салоIалга.**

ДукхагIа хьае санаторно-курортни учрежденеш, салоIа цIенош, пансионаташ, хIаьта иштта городашкара гостиницаш, къаьстта а туристически курортни центрашкен дуккхача наха салоIача моттигашкен.

ДегIадоаладе экскурсеш елген туризми. ДIахо хьалъе туристически комплексаш, базаш, мотелаш, кемпингаш. ДукхагIа хьае спортивнии туристски инвентарь.

Шоай доалахьа бешамаш лелаеча болхлойн гIулакхерча наьхен товариществай болх лерттIа вIаштIехьбаккхен тоабен новкъостал де.

Предприятешка, учрежденешка, дешара заведенешка, нах бах-бахача моттигашка массава а юкъеозаргволчча тайпара вIаштIехьъяккха физкультурен- спорти.

Почто, телефонни телеграфнии бувзамо деча гIулакхашца дIазагIа кхоачашде городашкен юрташкен бахача наьха хьашташ.

Баха нах транспортаца дикагIа Iалашбара лаьрхIа городашка дIа-юха лела, городашкен городашта юххерча моттигашкен лела транспорт дIахо дегIайоалаелга вIаштIехьдаккха деза. Дикка шерде юрташка бахача наха тайп-тайпарча транспортаца гIулакх делга.

Шоай доалахьара транспорт дукхагIа хиларца дувзаденна дукхагIен дикагIен гIулакх де деза наха. ДукхагIа хьалъе технически гIулакх ду станцеш, автозаправочни станцеш, хIаьта иштта кооперативни гаражаш, бахача наьха шоай доалахьара транспортни средстваш латтаргйола моттигаш.

IX. ХIама хьаду низаш дIа-хьа нийсдари союзни республикай боахамаш дегIадоаладари

Мехка хIама хьаду низаш дIа-хьа нийсдарца дувзаденна теркаме оттадолда:

Малхбузехьарча районий экономически потенциал дIахо дегIайоалаелген ерригача союзе промышленни продукци хьаяра бола цуп лоархIам лакхбелген. Сихха дегIаккхувла деза Iалама рузкъага диллача аьттув болашагIа дола доакъош, къаьстта а доагора промышленности энергех алсамагIа пайда эцаш йола производстваши. Цу районашка Iалашдолда ерригача пятилетках даккха дезаш белгалдаь мехкдаьттен гази йоаккхилга, алюминий хьаделга, 90 процент совгIа кIора дукхагIа боаккхилга, 80 процент гаргга дукхагIа цIаста хьаделга, 45 процент дукхагIа целлюлозаши 60 процент гаргга дукхагIа картони хьаделга:

СССР Европейски даькъ тIеи Урален промышленность керттерча даькъе дегIайоалае керда яраш кIезигагIа хьал а еш, йолаш йола предприятеш технически Iалашъярцен эргаьхка тоаярцен, хIаьта иштта энергехи хихи алсамагIа пайда эцаш йола производстваш шеръярцен;

юкъарча коммуникацешца, инженерни сооруженешца, гIоновкъостала йолча производствашца Iалаш а еш дегIайоалае йолаш йолен керда хьатIаергйолен территориально-производственни комплексаш а промышленни узлаш а:

къахьегама ресурсашка диллача аьттув болашагIа йолча союзни республикашкен экономически районашкен дIа-хьа нийсье промышленносте къахьегам дукхагIа эшаш йола производстваш; тоаде моттигера йоккха говзал йола кадраш кийчъелга;

Йоккхий городаш кIезигагIа шер а еш, керттерча даькъе йоккха йоаца предприятеши болх беш йолча объединеней, фабрикай, заводий филиалаши специализированни цехаши ница дIа а нийсьеш дегIаккхувла экономически перспективни йола дIамиген юкъерен городаш.

Чакхъяха юрташкарча къахьегама ресурсех дикагIа пайда эцара тIеерзаяь мероприятеш, колхозашкен совхозашкен дегIаккхувла юртбоахама продукци чакхйоаха, гIишлош ю материалаши моттигерча белалах халкъа эша товараши арахеца производстваши промыслаши;

рационализаци е транспортно - экономически бувзамашта, цу гIулакха лаьрхIа дегIайоалае магистральни транспортни коммуникацеш, хIаьта иштта СибaрегIен къилбаседа-малхбузехьарча районашкарен Юкъерча Азерен мехкдаьттен газен йоккхий проводаш СССР Европейски даькъ тIа хьатIайоалаелгел, хIаьта иштта СибaрегIен къилбаседа-малхбузехьарча районашкара мехкдаьтта провод мехка малхбоалехьарча районашкарча мехкдаьтта чакхдоахача заводашта хьатIабоалабелген:

шерье хIама хьаду низаш дIа-хьа нийсдеча проблемашта ду Iилман тохкамаш.

Лакхбе производственнии социально - культурнии гIишлош хьалъяра, наха эша товараш дукхагIа арахецара, моттигерен къамани башхалонаш теркаме а эцаш бахача нахага товараш дохкилген царна эша гIулакхаш делген шердара, Iалама, къахьегамен кхычен ресурсех ма-хулла биззагIа пайда эцара дешаш къоастадара бола союзни республикай лоаркIами бехктоккхами.

Боахама кIоаргагIа специализаци ярен комплексно дегIаккхувларен ларда тIа ерригача союзнии автономнии республикашка, экономически районашка, автономни областашкен къаман округашкен Iалашде экономика дIахо лакхлулга.

Российски Советски Федеративни Республике 35—39 процент дукхагIа яккха промышленни продукци. Iалашде машинаш ю, газ йоаккха, химически, мехкдаьттахимически промышленность сихха дегIайоагIилга.

Газови конденсат юкъе а йоагIаш, 1980 шера 545—555 млн. тоннага кхаччалца мехкдаьтта, 220—255 млрд. куб. метр газ, 428438 млн. тонн кIор, 832—851 млрд. киловатт-сахьат электроэнерги йоаккхилга, 94—98 млн. тонн болат доаладелга, 66—69 млн. тонн Iаьржача металлий кийча прокат, 74 млн тонн минеральни удобренеш, 8,9 млрд. кв. метр кIадаш, 830 млн. трикотажни барзкъа, 3,5—4 млн. тонн шекар, 720 эзар тонн бежан даьтта хьаделга Iалашде.

Чакхдаккха чони болати лоаладара еза-йоккха автоматически линеш, турбаш хьаю станокаш, приборни подшипникашта лаьрхIа эггара нийсагIа йола станокаш, листах йола штамповка ю автоматически линеш хьаергйола заводаши машинаш ю кхыйола предприятеши хьалъелга.

Iалашде хьайбай боахама лаьрхIан доакъар кийчдуи машиностроени, тракторни юртбоахамен машиностроени дIахо дегIайоалаелга. ВIаштIехьдаккха керда промышленни 330 говра низ бола трактораш серийно хьаелга.

ДукхагIа арахеца йоккха овсарле йолаш ялати коартоли чуэцаргйола комбайнаш, технически культураш хьалкхеяран чуэцарая эша машинаш.

Юкъера лаьрхIача шера хьайоаккха ерригa юртбоахама продукци 14—17 процент дукхагIа хилийта. Юкъера лаьрхIача шера хьадоаккха ялат 123—126 млн. тоннага, генараш — 4 млн. тонн, шекара свеклаш — 32—33 млн. тонн, лен — 265 эзар тонн, коартолаш — 53—55 млн. тонн, баьцадaараш—12,3 млн. тонн, дулх (дулх лаьрхIа эзача)—7,5—7,7 млн. тонн, шура —49 —51 млн. тонн, тха — 235 эзар тоннага дIакхоачаде.

2,2 млн. гектар лаьтта хий дулларгдолаш тоаде, 2,3 млн. гектар ушалаш йола лаьтта докъаде, 5,2 млн. гектар даьгIенашка хий дилла. Дикка лакхбе хий дуллачен покъадеча лаьтташкен дIаювча юртбоахама культурай хьувкъам.

РСФСР Европейски даькъ тIеи Урален Iалашдолда:

Атомни йIовхален электростанцеш хьалъярен шеръярен ютах электроэнергетически база чIоагIъелга. Ленинградски АЭС низ 4 млн. киловаттага, Костромски ГРЭС 3,6 млн. киловаттага, Рефтински ГРЭС 3,3 млн. киловаттага кхоачаш дIа кхоачабе. Болх бе йолайлийта Нововоронежски, Смоленски, Курски атомни электростанцей, Чебоксарски Нижнекамскии ГЭС-ий, Рязанскии Ставропольскии ГРЭС-ий, кхыча электростанцей мощносташ. Хьалъе йолае Пермски йIовхала электростанци, Иргaнайски ГЭС.

Аьшк юхаметтаоттадара методагIа хьахулача металлизованни окатышех болат хьадара лаьрхIа Оскольски электрометаллургически комбинат хьал а еш, Курски магнитни аномале минеральни ресурсай база тIа дегIайоалае территориально - производственни комплекс;

Оренбургски газоконденсантни моттига база тIа дIахо хьалъе газ йоаккхен чакхйоахен йоккха промышленни комплекс. СЭВ членаша - мехкаша дакъа а лоацаш, СССР малхбузехьарча доазон дIатIаккхоачаргйолаш газопровод хьалъе.

Караерзае Темано - Печорски мехкдаьттен гази йоаллача провинце Iалама ресурсаш; 1980 шера 25 млн. тоннага кхоаччаш мехкдаьттен 22 млрд. куб. метрага кхоаччаш гази яккха укхаза. Шер а е эргаьхьа тоа а е мехка къилбаседерча Европейски даькъ тIара целлюлозни дахчах хIамаш юи предприятеш.

Хьалъьяккха Камски автомашинаш еча завода хьалхара аргIа, мехкдаьттахимически производствай Нижнекамски комплекс, город Тольятти йолча районе хьалъе йолае аммиакен карбамиден йоккхатоннажни производство.

Урале дIахо дегIайоалае Iаьржен бос болен металлурги, машиностроени, химически промышленность, Iалашде Верхне-Камски калийни бассейн дегIайоагIилга, синтетически каучук ду Пермски завода хьалхара аргIа хьалъяь йоаккхилга.

Чакхъяха мехка йоккхийча центрашка — Москвен Ленинградeн экономически социальнии дегIаахара, укхаза вIашагIъеллача производственнии Iилманен потенциала эффективность тоаяран лакхъяран тIаерзаяь йола мероприятеш.

Эггара хьалха йоккхий промышленни центрашка болх беш йола предприятеш эргаьхьа тоаярен технически Iалашъярен чотах вIаштIехьдаккха яйген кхачани промышленность дегIайоалаелга.

Iалашде Урале Iаьржен бос болен металлурги, машиностроени, химически промышленность дIахо дегIайоагIилга. Хица дикагIа Iалашъе йоккхий промышленни центраш.

РСФСР Iаьржа лаьтташ доацача зоне дIадоладе юрта боахам комплексно дегIабоалабарен цунца дувзаденна йола промышленни доакъош хьалдарен балхаш. Чакхъяха материально - технически база хьалъяран юртбоахама производствана интенсификаци яран тIаерзаяь йола мероприятеш, шерде лаьтташта мелиораци яра балхаш, цу ларда тIа тоаде деза ялат, хьайбай продукташ, лен, коартолаш, баьцадaараш доахилга.

Оттаде Волгокамски бассейне хий лорадара тIаерзаяь мероприятеш чакхйоахилга. Ялати хьайбай продукташи тешшаме дукхагIа яха йиш хулийтаргйола йоккха район хьалъелга теркаме а эцаш. Заволжье дIахо хьалъе оросительно-обводнительни система. Дон яхача хи тIа хьалъе йолае Константиновски гидроузел. ШерагIа доаржаде Краснодарски краен Ростовски областен дуга дIадувлга дегIадоаладара ду балхаш.

СибaрегIа доагора промышленность, Iаьржачен бос болчен металлурге энергех алсамагIа пайда эца производстваш, химически, мехкдаьттахимически, целлюлозно-каьхата промышленность сихха дегIайоалаелга. Iалашде деза хьунен дахчах хIамаш юи промышленность дIахо дегIайоалаелга оттаде.

Малхбузехьарча СибaрегIа дIахо хьалъе йоккха территориально - производственни комплекс — мехкдаьттен гази яккхара йола мехка керттера база. 1980 шера 300—310 млн. тоннага кхоаччаш мехкдаьтта, 115—145 млрд. куб. метрга кхаччалца газ яккха укхаза. Хьалъе йолае Тобольски мехкдаьттахимически комплекс. Хьалъе мехкдаьтта газ чакхйоахха заводаш, мехкдаьттанеи газан транспортировка яра лаьрхIа трубопроводий система. Сургут-Нижневартовск яха машинных билла. ДегIаккхувла электроэнергетически база. Кузбассе боаккхаш бола кIор 161 млн. тоннага дIакхоачабе. ДIахо хьалъе Томски мехкдаьтта химически комбинат.

Канскоачински бассейне хьалъе йолае низ бола кIоран разрез, цу база тIа — Березовски ГРЭС. Iалашде Ачински мехкдаьтта чакхдоахача завода хьалхара аргIа болх бе йолайолийтилга. ДIахо дегIайоалае Саянски территориально-производственни комплекс. Болх бе йолаялийта Саяно-Шушенски ГЭС хьалхара агрегаташ.

Саянски алюминиеви завода электролиза эггара хьалхара корпусаш болх бе йолайолийтилга Iалашде, г. Минусинске электро-технически заводий комплекса хьалхара аргIа хьалъе. Богучански ГЭС хьалъе йолае. Усть-Илимски ГЭС ший биззача низаца болх бе йолайолийтилген СЭВ-а членаш долча мехкаша дакъа а лоацаш целлюлозни завод хьалъелга Iалаш а даь. Братско-Усть-Илимски территориально-производственни комплекс керттерча даькъе вIашагIъелла яккха, Гусиноозерски ГРЭС дIахо хьалъе.

Юрта боахам а хIаьта иштта юртбоахама бедал чакхйоаха промышленноста доакъош а лакхагIча темпаегIа дегIакхувла.

Алтайски крае Алейски хий дехкача система шоллагIа аргIен Чарышски групповой водопроводи хьалъе йолае, Кулундински канал дIахо хьалде.

Дальни Востоке боахам комплексно дегIабоалабелга, сийрда бесаш дола, наггахьа мара ца нийслу, безача маьха металлаши алмазаши дукхагIа даха, хьун, целлюлозно-каьхата, мебельни промышленноста продукци дукхагIа хьае. Зейски ГЭС хьалъяь яккха, Бурейски ГЭС хьалъяра балхаш дIадоладе, Калымски ГЭС-е эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта. Йолаш йола порташ дегIайоалаярен царна реконструкци ярен, флот кердаяккхара балхаш дIахо де. Восточный яха кIоаргача хи тIара порт хьалъе.

Чкъарий дукхагIа лувца, фордашкара продукташ дукхагIа яха, шерра ассортимент а йолаш кхачан тIехдика чкъаьран продукци дукхагIа хьае.

Байкало-Амурски наькъаца оагIув болча зоне хIамаш кхоллаш дола низаш комплексно дегIадоаладара тIадерзадаь геолого-тохкамен Iилма-тохкамен балхаш дикка чIоагIагIа де. Цу зоне наькъа къаьст-къаьста участкаш йистеяларга хьежжа Iалама ресурсаш караерзаелга оттаде.

Къулбехьен - Якутски территориально - производственни комплекс вIашагIйолла йолае. Тында—Беркакит машинникъ билла. Нерюнгрински кIора разрез, обогатительни фабрика, Нерюнгрински ГРЭС хьалъяра балхаш шерра дIадоладе.

Лаьтташ докъадарен лаьтташка хий дехкарен, специализированни совхозаши хьайбаш леладу комплексаши хьаяра балхаш моттиге кхеяьча юртбоахама продукташца Дальни Востоке баха нах дикагIа Iалашбар духьа дIахо де. Сояи дугеи дукхагIа даха.

Украински ССР-е промышленни производства объем 30—34 процент лакхъе. Электроэнергетика, химическии мехкдаьтта чакхдоахен, станкостроительнии инструментальнии промышленность дегIайоалаяра яйгачен кхачани промышленноста приборашн машинаши дукхагIа хьаяра, хIаьта иштта тракторнии юртбоахамен машиностроени дегIайоалаяра темпаш лакхагIа хулийтилга оттаде. Хьайбай боахаман доакъараш далахаран машинаши оборудовании дукхагIа арахеца. Республика малхбузехьарча областашка сихагIча темпашца промышленность дегIаккхувла:

Чернобыльски, Ровенски, Къулбехьен-Украински атомни электростанцешка мощносташ болх бе йолайолийтилга Iалашде а керда атомни шиа электростанци хьалъе йолае а. Чигирински Зуевскии йIовхала электростанцеш хьалъяра балхаш шерра дIадоладе. Электроэнергетикaнен лаьтташта мелиораци яран комплексни доархIаме йолча Днестровски ГЭС-е эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта. СЭВ-а членаш долча мехкаша дакъа а лоацаш хьалъеш йола Нововольски технологически оборудоване завод хьалъяь яккха.

Республике боаккха кIор 1980 шера 226—229 миллион тоннага дIакхоачабе. Донбассера кIора промышленность дIахо дегIайоалаяран из технически кхы тIа а кийчъяран тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Йолаш йолча кIора шахташта реконструкци ен керда яраш хьалъен.

Iаьржача металлургера мощносташ алсамйоахилга керттерча даькъе болх беш йолча заводашта реконструкци яра чотах Iалашде. Лоаладеш дола болат 1980 шера 58—61 миллион тоннага, хьаеш йола кийча прокат 41—43 миллион тоннага дIакхоачае. Аьшка руда доаха промышленность дIахо дегIайоалаелга вIаштIехьдаккха. Минеральни удобренеш хьаю мощносташ болх бе йолаялийта, 24,4 миллион тоннага кхоачаш уж дукхагIа арахеца. Мехкдаьтта цкъара дакка дукхагIа чакхдоахилга оттаде, мехка кхыча районашкара республике тIаккхухьа мехкдаьтта продукташ кIезигъе.

Халкъа эша товараш дукхагIа хьаде, къаьстта а даьреш, хьийзача таьх ца яь материалаш, трикотажни хIамаш.

Шекара, консервни, дулхен шурийн промышленноста предприятеш технически кхы тIа а кийчъе а царна реконструкци е а. цар мощносташ юртбоахама бедал дикагIча ханашка чакхйоахилга Iалашдергдолча боарамашка кхоачаеш дукхагIа хилийта.

Шера юкъера лаьрхIача йоаккхаш йолча ерригача юртбоахама продукце объем 11—14 процент лакхъе. Шера юкъера лаьрхIача доаккха ялат 46—48 миллион тоннага, шекара свеклаш — 53—54 миллион тоннага, ганарий фу — 3—3,1 миллион тоннага, дулх (дулх лоархIаш эзача) — 3,4—4,6 миллион тоннага, шура — 21,5—22,5 миллион тоннага дIакхоачае.

Хий дехкача лаьттай 503 эзар гектар эксплуатаце дIаяла, керттерча даькъе йокъал увттача Iаьржача форда юхерчен Азовски форда юхерчен районашка; Дунай-Днестровски хий дехка система хьалъе йолаен Каховски хий дехка система хьалъяра балхаш дIахо ден. Приазовски хий дехка система хьалъяра кийчон балхаш дIадоладе. 660 эзар гектар гаргга лаьтташ докъаде, керттерча даькъе Полесья зоне. Хий дехкачен докъадаьчен лаьтташка дIайийнача ерригача юртбоахама культурай хьувкъам лакхбе. Эрозех лаьтташ лорадергдола гIулакхаш чакхдаха.

Днепр — Донбасс яхача канален г. Харьковна тIадоададеча хини хьалхара аргIаш хьалъяь яха.

Iаьржача, Азовски фордашта йисте гIоллара а Карпаташкара а санаторно-курортни зонаш дIахо шерьен тоаен.

Белорусски ССР-е промышленни продукце объем 39—43 процент лакхъе. Республика малхбузехьарча даькъа тIага промышленность сихагIча темпашца дегIаккхувла.

Радиотехнически, электронни, станкоинструментальни промышленность, бувзама средствай производство сихагIа дегIаккхувлилга а хIаьта иштта автомобильни промышленность дIахо дегIайовлаелга а Iалашде. Трактораш еча «Беларусь» МТЗ-80 яха трактораш арахецарга довлилга чакхдаккха. Хьайбай боахамаштен доакъараш доячча производстваштен машинаши оборудовании дукхагIа арахеца.

Мехкдаьтта чакхдоахен химически промышленность дIахо дегIайоалаелга оттаде. Химически хьоасий 2-зза дукхагIа хьаде. Арахеца минеральни удобренеш 1980 шера 14,3 миллион тоннага, цу даькъе калийни яраш 10,7 миллион тоннага дIакхоачае. Автомобильни шинаш, микробиологически промышленноста продукци дикка дукхагIа арахеца. Даьреш 3,6-зза дукхагIа арахеца.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 11—14 процент лакхъелга Iалашде, шурен дулхи дукхагIа доахаргдолаш юрта боахама дIахо кIоаргагIа специализаци е. Шера юкъера лаьрхIача доаккха ялат 6,9 — 7,2 миллион тоннага, дулх (дулх лаьрхIа эзача) — 900 эзар тоннага, шура 6,3 миллион тоннага дIакхоачае. Лена хьоаса, баьцадaараш, хьайбай боахама доакъараш дукхагIа даха. Лаьтташта известкованни ярен цар беркат алсамдаккхарен балхаш дIахо де. Сов тIаьдачен ушал йолчен лаьттай 670 эзар гектар йокъае. 85 эзар гектар долча лаьтташ тIа хий дехка доладара балхаш де. Полесья лаьттаех комплексно пайда эцара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Ерригача юртбоахама культурай хьувкъам, эггара хьалха мелиораци яьча лаьтташка лакхбе.

Узбекски ССР-е промышленни продукце объем 35—39 процент лакхъе. Электронни, электротехнически, химически промышленность дIахо дегIайоалаелга, Iалашде, яйгачен кхачани промышленноста а хIаьта иштта боамби лелабечен мелиоративни балхаш дечен комплексни механизаци яра а машинаши оборудовании дукхагIа хьае. Яйгачен кхачани промышленноста продукци дукхагIа арахеца. Сийрда бесаш дола, наггахьа мара ца нийслу, безача маьха металлаш дукхагIа хьаделген рудни бедалах дукхагIа комплексни пайда эцилген оттаде.

ЙIовхала электростанцешкара мощносташ кхы тIа а лакхъелген Ангренски кIор боллача моттига ларда тIа керда ГРЭС хьалъелген Iалашде. КIадаш ду комбинат хьалъе.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 21—24 процент лакхъе. Хьабоаккхаш бола боамби-бедал 1980 шера 5,8 миллион тоннага дIакхоачабе. Каршински ара биткъа хьоаса бола боамби кхебара керда йоккха район хьае а Джизакски аре караерзаяра балхаш шерра дIадоладе а. Каракалпакски АССР-е дуга леладелга дегIадоаладара балхаш дIахо де. Жа леладелга сихагIа дегIаухаргдола гIулакх Iалашде, тхаи элтараши дукхагIа даха. ХьажкIаш, дуга, баьцадaараш, харбазаш-пасташ, сом, комсаш, люцерна фу, тхьамка дукхагIа дахара хий дехкача лаьттаех баззагIа пайда эца. Салларaш леладарца чилла дукхагIа баккха. 462 эзар гектар долча лаьтташка хий дехкарен 1,5 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадигарен балхаш де. Лаьттай мелиоративни хьал тоаде.

Казахски ССР-е промышленни продукце объем 40—44 процент лакхъе. Iаьржен сийрда бесаш долен металлурги, машиностроени, кIора, мехкдаьтта, химически, кхачан, яйга промышленность дIахо дегIайоалаелга Iалашде. Трактораш, эрози хургйоацаш лаьтта кийчду машинаш дукхагIа хьае. Хьайбай боахама лаьрхIа техника арахеца предприятеш дегIайоалаелга оттаде.

Боаккхаш бола кIор 1980 шера 124—127 миллион тоннага, хьаеш йола минеральни удобренеш 3,8 миллион тоннага кхоачае. Мехкдаьтта цкъара 3,8-зза дукхагIа чакхдаха. Аьшка руда доаллача Качарски моттига ларда тIа йоккха горно-обогатительни комбинат хьалъе йолае. Низ кхозза гаргга боккхагIа а хулийташ ферросплавий Ермаковски завод керттерча даькъе хьалъяь яккха.

Сийрда бесаш долча металлурге массехк йоккха горно-обогатительни комбинат хьалъелга оттаде. Полиметаллически рудаш доахкача моттигий Жайремски группа караерзаелга сихде. Энергетически база дегIайоалаелга Iалашде, Экибастузски ГРЭС-ера эггара хьалхара энергоблокаш болх бе йолаялийта, шоллагIа Экибастузски ГРЭС-и хIаьта иштта Шульбински ГЭС-и хьалъе йолае.

Павлодар-Экибастузски, Каратау-Джамбульски, Мангышлакски территориально-производственни комплексаш дIахо дегIайоалае. Центральни Казахстана промышленни районаш хица дикагIа Iалашъе.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 14—17 процент лакхъе Баьши ардаши долаш даьда лаьтташ караерзадаьча районашка ялат тешшаме дукхагIа даха йиш хулийтаргйола гIулакхаш де. Шера юкъера лаьрхIача доаккха ялат 25—27 миллион тоннага, дулх (дулх лоархIаш эзача) — 1,1 миллион тоннага, тха — 407,8 эзар тоннага дIакхоачаде. Жа леладелга сихагIа дегIаккхувла оттаде. Жа леладу керда совхозаш яхка. Къулбехьарча Казахстане хий дехкача лаьтташка дуга, боамби, баьцадaараш, сом, кхыйола культураш дукхагIа яха. 410 эзар гектар хий дехкача лаьттай эксплуатаце дIаяла, 24,8 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадига.

Грузински ССР-е промышленни продукце объем 35—39 процент лакхъе. Электротехнически, станкоинструментальни, химически промышленность сихагIа дегIаккхувла оттае. Керттерча даькъе гидроэнергоресурсех пайда эцара чотах электроэнергетика дIахо дегIайовлаелга Iалашде, электроэнерги 1,5-зза дукхагIа яккха. Ингурски ГЭС хьалъяь яккха. Яйген кхачани, къаьстта а чхьагIар доаха, промышленность дегIаккхувла. Болх беш йолча предприятей филиалаш къахьегама ресурсех биззагIа пайда эцар духьа лоамашкарчен лоамашта юхерчен районашка дIанийсъелга оттаде.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 21—24 процент лакхъе. Технически цкъа дIайийча дуккхача шерашка тIаювлен субтропически культураш дIахо дукхагIа дIаювлген цар хьувкъам лакхбелген Iалашде. дукккхача шерашта лаьрхIа дIаювгIа хIамаш нийлха хургйоаца гIулакх де. Поахаш йола чаь лордаш 1980 шера 355 эзар тоннага дIаде. кхоачае, шера юкъера лаьрхIача гулъю комсаш дукха совгIа эшашагIа йоацаш 1,5-зза дукхагIа хилийта. Хьайбай боахама продукци дукхагIа яхен продуктивность лакхъен. 60 эзар гектар долча лаьтташка хий дехкарен Колхидски лохаленера 40 эзар гектар лаьтта докъадарен балхаш чакхдаха, мелиораци яьча лаьттаех пайда дикагIа эца.

Iаьржача форда йистацарен лоаман районашкарен курортни зонаши туристически базаши дIахо дегIайоалаелга Iалашде.

Азербайджански ССР-е промышленни продукце объем 37—41 процент лакхъе. Электротехнически, приборостроительни, машиностроенера металл дукха дIа ца лоаца кхыдола доакъош, сийрда бесаш дола металлурги сихагIа дегIаккхувлилга а хIаьта иштта керттерча даькъе моттигерча углеводородни бедалах пайда а эцаш химически мехкдаьтта химически промышленность дегIаккхувлилга а оттаде. Шамхорски ГЭС хьалъяра балхаш шерра дIадоладе. Бакурча мехкдаьтта чакхдоахача заводашта реконструкци е. Яйгачен кхачани промышленноста продукци дукхагIа хьае. Къахьегама ресурсех биззагIа пайда эцар духьа малхбузехьарчен центральни районашка дегIайоалаяра чотах промышленность дикагIа дIанийсъелга вIаштIехьдаккха.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем, керттерча даькъе комсаш, боамби-бедал, тхьамка, баьцадaараш, къаьстта а хьалха кхачараш, дукхагIа дахара чотах, 18—21 процент лакхъе. Берригa боаккхаш бола боамби-бедал 1980 шера 600 эзар тоннага дIакхоачабе. Хьайбай боахама продуктивность лакхъе. Ардаш долаш дада лаьтташ юртбоахама оборота юкъеоза. Хий дехкача лаьтташта хица кхоачам дикагIа бе а цар мелиоративни хьал тоаде а. Хий дехка керда 45 эзар гектар лаьтташ эксплуатаце дIадала, 400 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадига. Курорташи туристически базаши дегIайоалаелга Iалашде.

Литовски ССР-е промышленни продукце объем 32—36 процент лакхъе. Приборостроени, радиотехнически, электронни, химически промышленность, хьайбай боахаман доакъараш дахаран лаьрхIа машиностроени дукхагIча даькъе дегIаккхувлилга Iалашде. Мехкдаьтта продукташи аммиаки ю йоккха производство йилла. Ленах даь гаташ, мебель, дулхен шурийн консерваш дукхагIа арахеца, чкъаьрий дукхагIа даха, шерра ассортимент а йолаш кхачан тIехдика чкъаьран продукци дукхагIа хьае.

ХIаране 1,5 миллион киловатт низ бола реактораш латта Друкшяйски атомни электростанци хьалъе йолае.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 10—13 процент лакхъе, шурий-дулха хьайбай боахам лелабелген бекони дулха лаьрхIа хьаккхарч лелаелген дегIадоаладара къаьстта уйла тIа а йохийташ. Ялат дукхагIа даккха. Сов тIоадал йолча лаьттай 540 эзар гектара тIа мелиораци е.

Молдавски ССР-е промышленни производства объем 45—49 процент лакхъе. Машиностроене дIадоаца лакъя доккхагIа хилийта. Юртбоахама машинаш, электротехнически продукци, кхачан промышленноста технологически оборудовании, цемент, кIадаш, сома - баьцадaарий консерваш, чхьагIар доаккха материалаш дикка дукхагIа хьае.

Шера юкъера лаьрхIача йоаккхаш йола юрта боахама ерригa продукци 35—38 процент дукхагIа хилийта, баьцадaараши комсаши 1,5-чул кIезигагIа йоацаш, сом — 1,4-зза, тхьамка — дукха совгIа-эшашагIа доацаш 1,5-зза дукхагIа. ДIаювгIа сома-комсий гаьнаш нийлха хургйоаца гIулакх де. Ялат, къаьстта а хьажкIаш, дукхагIа яха. Хий дехкача лаьттай 65 эзар гектар эксплуатаце дIаяла.

Латвийски ССР-е промышленни продукце объем 26—30 процент лакхъе Бувзама средстваш, электронни, электротехнически, химически, яйгача, дулхен шурийн промышленноста продукци хьаяра республика промышленноста дIахо специализаци елга оттаде. ТIехдика микроавтобусаш, радиоприемникаши радиолаши дикка дукхагIа арахеца. Хьайбай боахамерча балхашта механизаци яра техника дукхагIа арахецилга оттаде. Чкъаьрий дукхагIа доахилген цхьан ханна ассортимент шер а еш тIехдика чкъаьрий продукци хьаелген Iалашде. Порташкара боахам дIахо а дегIаккхувла.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 15—18 процент лакхъе. Шурийна-дулха лаьрхIа хьайбаши бекони дулха лаьрхIа хьаккхарчи лелаяра цунна дIахо специализаци елга Iалашде. Ялат дукхагIа даха. 382 эзар гектар ушал йола лаьтташ докъадара балхаш де.

Рижски форда йистацара курорташ дIахо дегIайоалае.

Киргизски ССР-е промышленни продукце объем керттерча даькъе электроэнергетика, машиностроени, яйген кхачани промышленность дегIайоалаяра чотах 33—37 процент лакхъе. Сийрда бесаш дола металлурги дIахо дегIайоалаелга оттаде. Курпсайски ГЭС хьалъяра балхаш дIадоладе. КIувсаш ду комбинат хьалъе йолае.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 12—15 процент лакхъе, биткъа хьоаса болен ахбиткъа хьоаса болен жа леладелга сихагIа дегIадоаладе. Ялат, дулх, тха дукхагIа доахилга Iалашде. ДаьгIенаш дIахо тоае а цар продуктивность лакхъе а. Дукха совгIа-эшашагIа доацаш 35 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадала, 500 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадига.

Иссык-Куль яхача Iама юхе союзни лоархIамера курорт хьаяра балхаш дIадоладе.

Таджикски ССР-е электроэнергетика, сийрда бесаш дола металлурги, химически промышленность сихагIа дегIа а кхувлаш, промышленни продукце объем 40—44 процент лакхъе. Нурекски ГЭС биззача низаца болх бе йолаялийта а. Вахш яхача хи тIа Рогунски ГЭС хьалъе йолае а. Алюминиеви завод керттерча даькъе хьалъяь яккха, Явански электрохимически комбинатера мощносташ болх бе йолаялийта, фарфорови завод хьалъе.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 15—18 процент лакхъелга оттаде. Берригa боаккхаш бола боамби 1980 шера 900 эзар тоннага дIакхоачабе, комсаши сожи дукхагIа баха. 60 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадален 100 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадигел. Хий дехкача лаьтташка дIадувча ялатий хьувкъам лакхбе. Дангарински аре караерзаяра балхаш дIадоладе.

Армянски ССР-е промышленни продукце объем 43—47 процент лакхъе Хала къахьега дезаш йола производстваш дукхагIа юкъе а лоацаш промышленноста доакъой структура дIахо эргайоахаш тоае. Металл кIезигагIа дIадоала машиностроене — электронни, радиотехнически, электротехнически, станкоинструментальни, промышленностен приборостроенен доакъош дегIадоаладелга оттаде. Электроэнергетика, сийрда бесаш дола металлурги, химически, яйга, кхачан промышленность дIахо дегIайоалаелга Iалашде. Предприятеш юкъерчен йоккха йоацачен городашка хьалъе.

(ДIахододар 4-ча оагIо тIа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБО АЛАБАРАТ КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(Йистедоалар.)

Армянски атомни электростанце хьалхара аргIа хьалъяь яккха а Масис — Нурпус машинникъ билла баккха а, Иджван—Раздан машинникъ сихагIа билла.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 22—25 процент лакхъе. Комсаш, сом, эфирни даьтта доаха культураш, хьайбай продукци дукхагIа йоахилга Iалашде. 20 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце тIадала, 60 эзар гектар йолча даьгIепашта хий тIадига. Араратски атагIара тух доалла лаьтташ юрта боахаме карадерзадара гIулаккхаш чакхдаха оттаде.

Туркменски ССР-е промышленни продукце объем 32—35 процент лакхъе. Электроэнерги 2-зза дукхагIа йоаккхилга, мехкдаьтта 1,5-зза дукхагIа чакхдоахилга, минеральни удобренеш 2,3-зза дукхагIа хьаелга Iалашде. Йигеи кхачани промышленность дIахо дегIайоаладелга оттаде. Газарий даьтта 2-зза дукхагIа даха.

Марыйски ГРЭС-ера кошпосташ болх бе йолаялийта; Чарджоуски мехкдаьтта чакхдоаха завод дIахо хьалье; Шатлыкски газ йоалла кхыйолеи моттигаш караерзаелга Iалашде. Йоаккхаш йола газ 1980 шера 75—80 миллиард кубическа метрага дIакхоачас.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 14—17 процент лакхъе. Боаккхаш бола боамбп-бедал 1980 шера 1,2 миллион тоннага дIакхоачабе. Комсаши харбазаш-цасташи дукхагIа яха. 85 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадулга Iалашде, 5 миллион гектар йолча даьгIепашта хий тIадига, лаьттай мелиоративни хьал тоаде. ДIахо а Каракумски канал хьалдеи цунна гонахьара лаьтташ карадерзадеи.

Эстонски ССР-е промышленни продукце объем 22—26 процент лакхъе. ДукхагIча даькъе электротехнически, приборостроительни, сланцехимически промышленность дегIайоалаелга, йигеи чкъаьрани промышленность а юртбоахама бедал чакхйоаха доакъош а дIахо дегIадоаладелга оттаде. Эстонски ГРЭС-е сланцаш электротехнологически чакхйоахаргйола опытни установка болх бе йолаялийта. Сланцех хьакъестача оакъарах лаьттана известковани ярал гIишлой материалаш хьаяран шерагIа пайда эца.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 17—20 процент лакхъе, шурийна-дулха лаьрхIа хьайбаш лелаергдолаши бескони дулха лаьрхIа хьакхарч лелаергйолаши цунна кIоаргагIа специализаци а еш. Ялат дукхагIа доахилга Iалашде. Сов тIаьдача лаьттай 160 эзар гектара тIа мелиораци е.

X. Арахьара экономически бувзамаш дегIакхувлар

Доазол дехьарча мехкашцара экономически Iилма-технически бувзамаш массе оагIорахьара дIахо дегIадоаладелга Iалашде, цу гIулакхо СССР экономика, Iилман, техника дукхагIа хиннача торонех бизза пайда а эцаш.

Дунен халкъашта юкъе къахьегам бекъара а халкъбоахама декхараш кхоачашдареи Iилма - технически прогресс сихъяреи даькъера арахьарча экономически бувзама лоархIам лакхбара а юкъе Советски Союзо кхы а шерагIа дакъа лацара тIадерзадаь дола гIулакхаш чакхдаха.

Арахьарча торговле оборота боарам 30—35 процент лакхбе.

Производство дегIайоалаяра, экспортни продукце дикали конкурентоспособности лакхъяра ларда тIа а, хIаьта ишта СССР халкъа боахам дегIабоалабара эггара дикагIа новкъостал деш дола товарий импорта чотах а арахьарча торговле оборота структура тоае. Лицензеши, кхыйола технически документаци дукхагIа йохка а ийе а. ВIаши пайдане долаш экономически Iилма-технически цхьана леладеча гIулакхий керда формаш юкъекхувлилга шерде, цу даькъе цхьана оттаяь проекташ кхоачашъяр а долаш.

ВIаши пайдане хиларен повкъосташха вIаши гIодареи ларда тIа социалистически мехкашца экономически Iилма-технически цхьана леладу гIулакхаш ма-могга шер а де кIоарг а де. Социалистически экономически интеграце Комплексни программа тIа белгалъяь мероприятеши 1976—1980 шерашка мехкаша — СЭВ членаша вIаши дагадаьнна оттаяь дуккха оагIонаш йолча интеграционни мероприятей плани кхоачашъелга Iалашде.

Дуккхача ханна лаьрхIа цхьана кийчъеча целевой программай ларда тIа бедала, доагора, материалий, машиностроене продукце, халкъа эшача товарий керттера тайпаш доахилгеи хьаделгеи шердара, транспорт дегIайоалаяра декхараш цхьана комплексни кхоачашдара дола СССР-еи цу дешашна хьашт долаш долча мехкий — СЭВ членийн низаш вIашагIтохара беш бола болх дIахо бе. ДеррагIа дегIакхувла цхьана планови болх бара керда лостамаш, мехкашца — СЭВ членашца цхьана къахьегара практикапа юкъекхувла производственно-боахама бувзамий эффективнегIа йола организационни формаш, хьинарегIа пайда эца производствана дунен халкъашта юкъера специализаци кооперировани яра торонех. Iилма - технически прогресса декхараш кхоачашдара СССР-еи кхыча мехкий — СЭВ членийн низашта кхы а айхагIа коардинаци елгеи уж вIашагIтохилгеи Iалашде.

Дуккхача хайна чIоагIача, вIаши пайдана йолча ларда тIа СССР-ан дегIадоагIача мехкаштеи юкъера экономически Iилма-технически бувзамаш шерде, чIоагIде, цу мехкий къамий экономикеи экономически кортамукъалеи дегIайоалаяра, цар Iилма-технически потенциал лакхъяра новкъостал а деш.

Тайп-тайпара социальни системаш йола паччахьалкхенаш машаре цхьана яхара принципашка хьежжа а дунен халкъашта юкъера кхоххам кIаьдлуш боагIаш хилар теркал деш а дуккхача ханна йолча ларда тIа промышленно дегIадаьхкача капиталистически мехкашцара торговли а вIаши пайдане дола экономически Iилма-технически цхьана леладу гIулакхаш а, дIахо дегIадоаладелга оттаде.

Экономика, Iилман техникан доакъошка, гонахье лораяран кхыча сферашкеи дунен халкъашта юкъера цхьана леладу гIулакхаш шердаран кIоаргдаран тIадерзадаь йола Европе кхерамзлеи цхьана леладеча гIулакхашца хьакъехьарча совещане тIеххьарча акта положенеш кхоачашъяра данза даргдоацар де.

СССР арахьарча экономически бувзамашта планировани управлени яр, уж вIаштIехьдахар дIахо эргадаьккха тоадара де деза гIулаккхаш чакхдаха. Арахьара экономически бувзамаш дегIадоаладара, экспортни продукци дукхагIа арахецара, импортни оборудоване база тIа хьалъеш йола промышленни предприятеши кхыйола объекташи шийн ханнахьа хьалъелгеи болх бе йолайолийталгеи Iалашдара бола отраслевой министерствай ведомствай лоархIами бехктоккхами лакхбе. Арахьара экономически бувзамаш дегIадоаладаран цар эффективность лакхъяран еш йола экономически стимулировани тоае.

* * *

Советски Союз мехка дерригача къамийн народностийн вежарашка йолчеи йохаргйоацачеи цхьоагIонца, коммунистически парте кийчбаьча новкъа лоарзагIа ца йолаш бIубенча коммунизмага йода. КарагIдаьнна толамаш берригача советски наьха творчески хьинар тела низ бола хьаст ба, вай социалистически Даьхе дIахо тоаяра тIехьа къовсам лоаттабара наьха дегаш ай а ду цар.

Советски обществе дIадолаш дола керда пхи шу боахами культуреи кхы а чIоагIагIа дегIакхувларна белгалдаргда. Керттера уйла эггара хьалха общественни производствана массе оагIорахьара интенсификаци яран пуи эффективность дIахо лакхъяран тIаерзаяь хила еза. Мехка йолаш йола ниа бола экономически Iилма-технически потенциал, Iалам ресурсаш иттлагIча пятилетка заданеш толамца кхоачашъяра дукхагIа пайда эцаргболаш хила еза. Цу хьалашка боккха лоархIам болаш да Iилма-технически прогресс масса оагIорахьара сихъелга, къахьегама овсарле лакхъелга, йолаш йолча торонехи резервехи пайда бизагIа эцилга, халкъа боахама дуоал эргадаьккха тоаделга.

Керда доккхий декхараш кхоачашдара болхлоша, колхозхоша, интеллигенце, дерригача советски халкъо доккхий творчески низаш тIадахийта, цуйнна хIама хьакхоллаш къахьега деза.

Къахьегама хьокхамаш лакхдар, халкъбоахама планаш кхоачашъяр дукха кхы а шерагIа йоаржае еза дерригхалкъа социалистически яхь, халкъа вахар дIахо тоадар духьа иттлагIа пятилетка, эффективноста пятилетка, дикала пятилетка хилийтара де мел доагIар де деза.

Эффективностеи дикалеи пятилетка яхилга из да хIара советски саго, хIара къахьегама коллективо дIадодар кIезигагIа а долаш эггара тIех хьокхамаш дахара тIехьа тIагIертта къовсам лоаттабе беза, машинехи оборудованехи, материальни финансови ресурсех эггара бизагIа а дикагIа а пайда эца беза, балха ха, бедал, доагор, энерги кхое еза яхилга.

Эффективностеи дикалеи пятилетка яхилга из да хIара советски саго, хIара къахьегама коллективо шийн предприяте, стройка, совхоза, колхоза балха дикала хьоккхамаш тоадара бокъонца дас санна йоакхо е еза, вай боахама ерригача звеньяшка, болх беш йолча хIара моттиге халданза балха дикал лакхъе еза яхилга.

ИттлагIча пятилетка декхараш кхоачашдаро дIадех бохами культуреи хьалъяра ерригача участкашка партийни кулгалделга дIахо тоадар. Организаторски политически болх халданза эргабоахаш тоа а беш наьха къахьегама керте отта, хIара производственни коллективо пятилетка толаме кхоачашъяра тIехьа къовсам лоаттабе къахьегамхой оарцагIбаха. Коммунистически хьисапе къахьегара уйланца советски нах тIагIертта кхетабе беза союзни республикай компартей ЦК-ша, парте крайкомаша, обкомаша, райкомаша, юххьанцарча партийни организацеша. Боахама балха ерригача сферашка бокъонца йола партийни балха стиль чIоагIъе, планови заданеш кхоачашъяра, дисциплина чIоагIъяра бола берригача болхлой бехктоккхам лакхбе, тIапийца решенеш кхоачашъяргa хьажар тоаде гIерташ хила еза уж.

Пхе шера план кхоачашъелга вIаштIехьдоаккхача боккха лоархIам болаш я къахьегамхой депутатий Советаш. Экономикеи культуреи дегIайоалаечa кхы а хьинарегIа влияни е, бахача наха эша товараш хьаделга лакхдара, городаши юрташи тоаяь хозъярд, халкъа образовани, уназпIено лораяр, торговли, общественни кхача, бытовой гIулакх делга тоадара даьгI ца йолийташ терко е езаш я уж.

Профессиональни союзий декхар — къахьегамхой производственни общественни хьинар дегIадоаладар, производствана управлени еча цар дакъа лацара формаши методаши эргаяьха тоаяр. Профсоюзаш декхарийла я болхлой гIулакхерча наьха къахьегамеи вахареи хьалаш тоадара масса хана йоакхо е, къахьегама овсарле халданза лакхъяра новкъостал де, къахьегама дисциплина чIоагIъе, социалистически яхь шерагIа йоаржае, моральни материальни стимулех кхетамца пайда эца, хьалха латта опыт хьал а лоацаш дIайоаржае.

ИттлагIа пятилетка кхоачашъеча хьинаре дакъа лоцилга Ленински комсомола, вай берригача кагирхой лоархIамегIа дола гIулакх да. Коммунистически общество хьалъеча хьалхарча мугIарашка латташ хилар — советий мехка хIара къонача сага сийлахь декхар. Комсомол декхарийла я производственни заданеш кхоачаши тIеххкоачаши яра, знанеш, хIанзарча Iилманеи техникан карагIдаьннараш карадерзадара тIехьарча кагирхой болама керте латта, социалистически Даьхенна боарам боацаш мутIахьа хилара уйланца кагий нахи мехкарийи тIагIертта кхетабе.

ИттлагIа пхе шера план кхоачашъяро дикка чIоагIбергба вай мехка экономически низ, халкъа вахара хьал кхы тIа а айделга Iалашдергда. ИттлагIча пятилетка шерашка кхы а дикагIа гучаяргья дегIаенача социализма совленаши творчески низаши кхы а чIоагIагIа вIашагIувргда обществ, коллективай, хIара сага хьашташ.

Вай мохк социально-экономически дегIабоалабеча карагIдувлараш дунен халкъашта юкъе бокхача лоархIаме да. Керда пхе шера план кхоачашъяро дунен халкъашта юкъера Советски Союза позицеш кхы а дукхагIа чIоагIъярга кхоачашдергда гIулакх, дунен социализма система дIахо чIоагIъяра, машари социальни прогресси бахьан къовсам доаттабеш дола дерригa низаш вIаши кхотадара новкъостал дергда.

Советски халкъо шийн низ кхо ца беш кахьегаро иттлагIча пхе шера план заданеш кхоачаши тIеххкоачаши елга Iалашдергда. Из хургда советски нах коммунизма лакхача идеалашта шеко йоацаш, мутIахьа хилара дола керда тешал.

КЪОНАЛ ОТЧЕТ ЛУШ Я

XV комсомольски областной отчетно-хоржама конференцера

Нохч-ГIалгIайчен халкъа боахаме цхьаь цаI дакъа дац кагирхоша шоайла боккхагIболчарца цхьана къа ца хьегаш. Царна цхьана цар доах мехкдаьтта, арахец мехкдаьттхимически продукташ, хьалду гIирсаш, ядат хьалхеду, хьайбай продукташ йоах. Мехкдаьтта промыслашка, заводашкеи фабрикашкеи, фермашкеи кхашкеи кагирхошта юкъе хьалхле телаеш, хьабоагIа комсомольцаш.

Эггара бехктокхамегIа йолча участкашка, эггара халагIа йолча моттигашка, хало ла езача, вай парте хьалхашка оттадаь декхараш кхоачашде деза-ча шоай хьинар, дега къонал, ца кхоеш къахьегаш ба комсомольцаш кагирхошта хьокхам телаш, уж шоашта тIехьабоахаш.

«КПСС XXIV съезда, ВЛКСМ XVII съезда решенеш кхоачашъеш областной комсомольски организаце баьча балхах кагирхой коммунистически догъуйла йолаш дIахо хьалкхебара хьалхашка латтача декхарехи» ВЛКСМ Нохч-ГIалгIай обкома хьалхарча секретарanos Махмудхаджиевас яьча доклада тIа белгал ма-дарра 90 эзар кагий нахи мехкарийн, 533 комсомольско-кагирхой коллективаши я вай автономни республике «Пятилетка коталонца чакхъяккха!», «КПСС XXV съезда дакъа ма-доагIара накъагIоргда!» яхача девизагIа болх беш парте съездага ленински комсомоло луча рапорта кулг яздe бокъо яккхара тIехьа яхь йоаржаяь 3.500 къона производственники 150 комсомольско-кагирхой коллективи я хIана иттлагIча пятилетка чотах болх беш.

500 гаргга кагийча нахаи мехкараштеи башха-дика къахьегарах правительственни совгIаташи «Пятилетка къона гвардееца» яха ВЛКСМ ЦК наьхка тIа йоахкаю знакаши еннай, 18 эзарнел совгIа къона производственник «Коммунистически къахьегама ударник» яха сийдола цIи енна ва.

Социалистически яхье хьалха йоагIа Ленински, Ачхой-Мартановски, Заводской, Ножай-Юртовски, Шелковской районий комсомольски организацеш.

Докладчико а пресеех къамаьлаш дальча делегаташа а белгал ма-ваккхара ВЛКСМ обкома теркаме лаьттад социалистически яхь вIашагIйоллареи дегIайоалаяреи дешаш. Пленумашка, бюро заседанешка дийцад социалистически яхь зелара дешаш, пох хьахуларш.

Цунна цхьана делегаташа [illegible]

тракториста В. Муртазалиевас, кхычар.

ВЛКСМ обкома кердача составо цIенхаштта тоаде деза социалистически яхь вIашагIйоллилгеи цунна кулгалделгеи, из вIаштIехьъяккхара гIулакх доагIаш йола министерстваши ведомстваши юкъе а озаш.

Делегаташа теркам тIабахийта ладийгIар СССР 50 шу дизара цIерагIча Грозненски химкомбината аппаратчика А. Буваненкос даьча къамаьлага. Цо дийцар къонача химиксийна «Продукци дукхагIа, дикагIа, дIадолар кIезигагIа долаш» арахецара беш болча балхах, Химкомбината ВЛКСМ комитета опыт ВЛКСМ обкомо хьал а лаьцар дIайоаржаяра мога а йир.

Цу ханна критика йир продукци дикагIа арахецара тIехьара къовсам мела лоаттабеча Н. Анисимова цIерагIча НГНПЗ, радиотехнически заводa, моттигерча промышленностa «Художник» яхача фабрика комсомольски организацешта.

Общественни производство дегIайоалаяра лоархIаме гIулакх да хIаман кхоми хьурмати дара кагирхошеи комсомольцашеи еш йола походаш. БIаь эзар тоннаш мехкдаьтта, дуккха электроэнергии [illegible] ца йойташ кхоьйй В. И. Ленина цIерагIча ГНПЗ-и ПТК-и къонача производственникаша. Производства дукха резерваш гуча а яьха болх беча пайда ийцаб «Нефтегазпромавтоматика» СПКБ, «Старогрознефть» НГДУ, «Сунжанефть» НГДУ, ацетонови завода прожектористаша. Кхомбара комсомольски фонде деррига а дIачуденнар 4 миллиочи 300 эзари сом да. Из деча кIезига хIама нарагIдаьннадац «Комсомольски прожектора» штабаштеи посташтеи: Шийн болх дикагIа бе яьннай «Комсомольски прожектора» республикански штаб. Цох дийцар цу штаба члена И. Джухаровс. Штабо дукха рейдаш яьй, царех цаI республика гIишлошъеча организацешка а еш. Къахьегам вIаштIехьбоахачара цIенхаштта дола кхоачамбоацараш, балха ха зехьа дукха йоаеш моттигаш гучаяьхар.

Цхьабакъда цу хьакъехьа гIишлошъеча Нохч-ГIалгIай управлене фу даьд хан штабаша.

Прожектораша шоаш дIадоладаь гIулакх диза чакхкхаш. Цудухьа конференце делегаташа КП штабагара хьадийхар КПСС ЦК декабрьски 1975 ш. Пленумо дагадохийтача пара тайпи декхаро: вложеней хIара сом, къахьегама хIара сахьат [illegible]

да мехкдаьтта чакхдоахеи химически предприятешка керда техника оттаелга, царна реконструкци елга. Цунна дIадахийтар сихха юхаметтаотта деза, хIаьта хургбола экономически пайда дукха миллионаш сомаш да. Хоаш ма-хиллара кагирхой юстара латта йиш яц цу доккхачеи лоархIамечеи гIулакха. Iилма-технически прогресса юкъе доккха дакъа дахьа йиш я къонача специалисташеи Iилмахошеи. Конференце цох лаьца тешавеш къамаьл дир ГрозНИИ аспиранта Л. Агабалянa. Къона Iилмахой технически творчестве хьинаре дакъа лаца гIерташ ба, цар дика эттув а боалаш дакъа лоац Ерригсоюзни конкурсашка, дуккха а Iилма разработкаш чакхйоах. Бакъда царех хьабоала пайда хIанз а дукха бац. Цул бахьан да къонача Iилмахоьи специалистийи балха лост ма телаш а из хьагулбеш а моттиг ца хилар, балха опыт вIашагI ца тохар.

Делегаташа ВЛКСМ обкома кердача составагара хьадийхар Iилма - технически прогресс бахьан кагирхоша лоаттабеча къовсама денале штаб а хиина дIаоттилга, къонача новаторашеи изобретателашеи тела предложенеш производствана юкъехьолга Iалашдар.

Доккха къамаьл хилар юртбоахама производстве къахьегам вIаштIехьбаккхара керда, дикагIйола формаш лахаяза яргйоацилгах. Цар терхам тIабахар боахама расчет а йолаш, аккордно - премиальни алапи а телаш болх беш йола механизировании отрядаш вIашагIехкача шелковчаний опыта. Отрядии болх беш лакхлу юкъара толамах бола хIаране бехктокхам. Къахьегама овсарле лакхлу, ремонтага дIадодар кIезиглу, доагори материалаши кIезигагIа дIахьхийт.

Шелковчаний маьхера опыт шерра хьаллаца а дIайоаржае а мегаргйолаш я. Кагирхошa караерзае еза механизатора професси.

Халахете а, йоахар ВЛКСМ Грозненски райкома хьалхарча секретара Х. Дениевс, комсомола обкомо кIезига хIама ду механизаторски всеобуч дегIайоллаяра. Цу хьакхехьа деш дола кулгал чакхдоал дIадоладаь дикадар хьаллацаршеи курсаш мел чакхъяьхай гойтош дола хоамаш гулдарцеи. ХIаьта курсаш яьхарех пхелагIа дола дакъа мара къахьегаш мица хул. Кагийча нахаи мехкараштеи болх бара эша хьалаш хилийтац.

Шалински, Грозненски, Назрановски районашка [illegible]

ахархойи хила ма-йоагIа тIехье хьалхеяра дукха болх бе безаш а беш а ба кагирхой наставникаш.

Цунна дола къаьгга тешал да конференце Социалистически Къахьегама Турпала швеймотористка М. П. Ушаковас даь къамаьл, хIаьта ишта Социалистически Къахьегама Турпалаша Н. И. Ведерникова, Б. Саидова, Н. Эсмухамбетова, дукхача кхычар беш бола наставнически болх.

Конференце дукха терко тIаяхийтар комсомольски комитетий балха стили методаши эргйоахаш тоаяра, союза чуоь балха боарам айбара, комсомолера партийни ядро чIоагIъяр. Из декхар толаме кхоачашдара дукхача даькъе гIо ду хIанз массанахьа а комсомольски документаш хувлаш хиларо. ВЛКСМ горкомий, райкомий декхар да уж хувлараш хулача торонех хIара комсомольца, кагирхочун хьинар айдара пайда эцилга, производствен коллективай общественно - политически вахарен дакъа лацара уж ма-моста дукхагIа юкъеозилга.

Отчетни доклада тIеи делегатий къамаьлашкеи лоархIаме моттиг дIалаьцар идейно-политически балха, кагирхой коммунистически мировоззрени хьаяра, революционни марксистско - ленински теори кIоргга караерзаяра, дIаяхача эзарах юхедиса зене гIулаккхаш дIадахара дешаша.

Цу лоархIамеча дешашта хетадир шоай къамаьлаш ВЛКСМ Грозненски горкома хьалхарча секретара Г. Эльмурзаева, № 1 йолча ТУ комсомола комитета секретара Щербаковас, Веденски юкъерча школа дешархочо А. Шахгиреевас, Грозненски мехкдаьтта института ВЛКСМ комитета секретара А. Мурадовас, кхычар.

Конференце тIайийчача социалистически чIоагIа тешам беннаб комсомольцаша, берригача кагийча нахеи мехкарашеи шоаш цу кхоабеш къахьегарца иттлагIа пятилетка толаме чакхйоаккхаргхиларахи КПСС XXV съезда баха ма-боагIара накъагIоргхиларахи.

Конференце дакъа а лаьцар къамаьл а дир КПСС обкома хьалхарча секретара **А. В. Власова.**

Конференце балха юкъе шта дакъа лаьцар КПСС обкома секретараша **М. О. Бузуртанова, М. А. Дорохова, М. А. Керимова,** ВЛКСМ ЦК [illegible]

БIАЬСТАННА—ДИКА КИЙЧО

РЕЙД

Назрановски района цхьадолча боахамашка бIаьстан кхашкара балхаш шийн ханнахьа дIадоладара юртбоахама техника мел дикеи сихеи тоаю хьожаш хилар укх деношка тха газета рейдови бригада.

Тхо да «Назрановский» совхоза керттерча ремонтно-механически мастерске. Помещене пенаш тIа хьалтеха доахк «Механизатораш, ханнахьеи тешамеи чакхйоаккхаргья вай техникана ю ремонт» — тIаяздаь дола плакат. Щена, сийрда, паргIата я мастерске чухьа. ТIатеIIа техника тоаеш боахк совхоза механизатораш. Эггара хьалха тха къамаьл хилар мехмастерске заведующеца Арапханов Хьасаначa. Саха даьча массехк хаттара жоп а луш цо аьлар:

— ЙиьлагIча квартала графикагIа 22 трактор тоае езаш я тха коллектив. Таханарча дийнахьа царех аханел совгIа яраш тоаяь яьннай. Техника сихеи дикеи тоаяр духьа шерра социалистически яхь яьржай совхоза пхе тракторно-кхаш леладеча бригадай коллективашта юкъе. ХIанз яхье хьалха латт Газдиев Бекхана кулгалду кхоаллагIча тракторно-кхаш леладеча бригада механизатораш. Царна юкъе къаьстта дика къахьег тракториcто Албогачиев Султана, мастера-наладчика Алиев Суламбика, кхычар. Цул совгIа механизатораштa эшар фуд хьожаш, царна низ дIакхоача новкъостал деш, техника тоаеча хьинаре дакъа лоац бригадира гIоначас Мархиев Ахьмада. Совхозе йоацаш хIаьта техника тоеча хиланза яргйоацача оатхалашца бригада механизаторш Iалашбу цо. Цудухьа юртбоахама техника тоаяра балхаш толамца кхоачашде карагIдоал бригада механизаторашта.

— Тха коллективо доккхий социалистически декхараш тIайийцад, йоах Газдиев Бекхана. — КПСС XXV съезда сийна бригада ерригa техника 15 февраль тIакхоачаш тоаяь яккха дош деннад.

Кхы царел дукха воrIa да але йиш йолаш дацар цу совхоза йиьлагIча тракторнокхаш леладеча бригада механизаторий гIулакхаш а. Ялх трактор тоаяь яьккхай цар. Уж хIанз даггара лаьтташ [illegible]

леладеча бригаде дахар тхо. Кхы во да ала йиш йолаш дацар укхаза тхона дайна сурт а. Хьалхе технически гIулакх а даь демах, хоаттах цIен а яь, дезача даьтта а хьекха цхьан мугIарагIа дIаоттаяь латт юртбоахама машинаш. Чуйнна юртбоахама инвентарь тоаеш ба бригада къахьегамхой. Таханарча дийнахьа тоаяь яьннай пхи культиватор, йиъ сеялка, ялх нух, ишта кхыйола тIехьтосса инвентарь. Цхьабакъда, трактораш тоаяра лоадамболаш хIама даьдац. Тоае шоай низ дIа ца кхоача тракторaш «Сельхозтехника» сунженски объединене дIайигай 1976 шера хьалхарча квартале трактораштa ремонт ергйолаш. Лоадамбоаца ремонт е езаш хиина тракторaш шоаш оарцагI а баьнна тоаяьй бригада механизатораша.

Цунна цхьана кIезига дац техника тоаяра новкъарло еш дола кхоачамбоацараш а. Дика ха дIаяхай «Сельхозтехника» Сунженски района объединене, колхозий, совхозий механизатораша, инженерно-технически болхлоша ханнахьеи тешамеи юртбоахама техника тоаяра тIахьехаш республика механизаторашка кхайкарал дича деиз. Цхьабакъда, цхьа механизатор вац совхоз-техникуме а «Назрановский» совхозе а из фу кхайкарал да ховш а, е маца хиннад ховш а.

—Цу хьакъехьа тхога хьаьнна хIама дац. ХIаьта газеташ деша наггахьа мара мукъа ха а хилац. Цул совгIа газеташ мастерске кхахьа а кхахьац. — душ техника тоаеш боахкачар. Оахош дийнахьа де дезар фуд а хац тхона, е даь лоархIаш а тхога хьахойташ а сац вац. Балхацара моральни а материальни а безам совбаккхара, тхона ховш, оттаяь мероприятеш яц.

Цу тайпара хьал да шинна а боахаме.

— Кхо шу даьнад аз совхоз-техникуме болх бу,—йоах коммунисто Эмурзиев Саламхана, — цхьабакъда, цу юкъа техника тоаяра эша оатхалаш боарамагIа хиина ха дагадIаш сона.

Цу тайпара лоткъам бир цу боахама газоэлектросварщика Барциев Ахьмада а.

— Спецбарзкъаш дац, тоьамболаш дац болх беча хана хиланза даргдоаца электродаш,— йоахар цо.

Гуш да цу тайпарча кхоачамбоацараша чаьха балханара безам лохбелга.

Уж ма-моттагIа сихагIа дIадаха декхарийла ба боахамий кулгалхой.

«Сердало» газета рейдови бригада:

М. ТОЧИЕВ, ВЛКСМ Назрановски райкома организаци отдела заведующий,

«КП» йиш: **М. МУТАЛИЕВ.**

«Ленина никъ» яхача Назрановски районни газета юртбоахама отдела заведующий: **А. САГОВ,** тха соб. корр.

ЯЛХАЗЛАГIА ХЕРЖАЧА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ШОЛЛАГIА СЕССИ ХЬАЕЛЛАРА ХЬАКЪЕХЬА

ЯлхазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета шоллагIа сесси хьаелларгья 1975 шера 17 декабре Iуйрийна 10 сахьат даьлча КПСС обкома политически дешара ЦIагIа.

Депутаташ дIаязбергба 1975 шера 16 декабре Iуйрийна 9 сахьат даьлча дениз сайрийна 8 сахьат даллалца Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумеи (Комсомольски улица, 112, 4-гIа этаж, №№ 104, 105 йола кабинеташ) 1975 шера 17 декабре Iуйрийна 8 сахьат даьлча дениз политически дешара ЦIагIен.

Редактор Т. А. ТЕБОЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

16 декабрь

I ПРОГРАММА

9.00 — Кердадараш. 9.10 — БТ. «Iуйранара гимнастика». 9.30—БТ. «ДоттагIий» яха мультфильм. 9.45 — Поэзонхочун Бондарева творчества оагIонаш. 10.45 — БТ. «Иллеш доах Карел Готта». 11.35 — Документальни фильмай программа. 15.25 — «Вайна Iалам дозаргда». 15.50 — «Моралеи бокъонийи хьакъехьа йола беседаш». 16.30 — Пушкин. «Письмош, дагадоагIараш, стихотворенеш». 17.00 — БТ. «Догам». 17.30 — «Къонача ялат кхедечун школа». 18.00 — Кердадараш. 18.15 — «Котало». 18.45 — БТ. «Иллеш доах Пальма». 19.00—БТ. Съездагара съездага «Советски Азербайджан». 21.00 — «Ха». Информационни программа. 21.30 — БТ. «Хьайна тоххам бе». 22.45 — «Музыкальни абонемент». Пистеьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

18.00 — Дунен халкъашта юкъера обозрени (нохчий меттала). 18.15 — Киножурнал. 18.25 — «Нохч-ГIалгIайчу гIолла». Информационни программа (эрсий, гIалгIай меттала). 18.45 — Атеистически темаш. Бусалба дына гIулаккхаша зуламаш долий теш уназпIенонна? (гIалгIай меттала). 19.00 — Художественни фильм.

яха документальни фильм. 14.55 — Поэзонхочунца Воскресенскойца вIашагIкхетар». 15.25 — «Пхийтта шу даьнна капитан» яха берашта дола художественни фильм. 16.45— «Iилма тахана». 17.15 — БТ. «Зурманчаш, шоаш дола моттиг хьайоввзийта». 18.00—«Мастер, лешархо кхетампа кхеве» (нохчий меттала). 18.10—«Урдув эпарах дехке ваьннав» яхача телевидене Грозненски студе телевизионни спектакль (гIалгIай меттала). Телевизорашка хьожарий заявках. 18.55— Керда обрядаш вахара юкъе яха. 19.30 — БТ. «Известия» газета приз яккха хоккеях йола дунен халкъашта юкъера турнир. Советски Союза сборни — Финляндe сборни. Ленина цIерагIча Центральни стадиона Спорта Дворецера трансляци. Перерывах — «Спортлото» тираж. 21.00 — «Ха». Информационни программа. 21.30 — БТ. «Известия» газета приз яккха хоккеях йола дунен халкъашта юкъера турнир. Советски Союза сборни — Финлянде сборни. 22.05— БТ. «Шоана хетар». Пистеьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

18.00 — Кердадараш. 18.15 — «24 сахьат». Информационни выпуск. 18.30 — «Юртара горизонташ». 19.00 — БТ. «Дунен халкъий творчество». 19.30 — «Халкъа тIахьожам дIахьош ба». Халкъа тIахьожама Ачхой-Мартановски районни комитета председателa Котаева выступлени (гIалгIай меттала). 19.45— «Нохч-ГIалгIайчу гIолла». Информационни программа (эрсий, нохчий меттала). 20.05 — Документальни фильма кинозал.

17 декабрь

I ПРОГРАММА

9.00 — Кердадараш. 9.10 — БТ. «Iуйранара гимнастика». 9.30—БТ. «Хьайна тоххам бе». 10.45 — БТ. «Догам». 11.15 — БТ. «Иллеш доах Пальма». 14.35 — «Ямала хьаелар»

РАДИО

16 декабрь

6.30 — КПСС 25-ча съезда даха хьакъ долчча тайпара накъа гIоргда. «Юртара Iуйре». Гудермесски района къахьегамхой «Истола гонахьа» яха беседа (эрсий меттала). 7.20 — Республикански газетий обзор. 8.25 — Хоамаш. 8.35 — Халкъа иллеш (гIалгIай меттала). 9.00 — «ДегIаенача социалистически обществах къахьегама керда гIулакхаш» яха Костина беседа. (эрсий меттала). 9.15 — «Грипп а цох лоравалар а» яха лора Сулаева беседа (нохчий меттала). 9.25 — Ашараш. 9.30 — «ХIанзара хавара къона саг» яха радиовыпуск (гIалгIай меттала). 16.00 — Вай почта (гIалгIай меттала). [illegible]

17 декабрь

7.20 — Республикански газетий обзор. 8.25 — Хоамаш. 8.35 — Декабристаш гIайтта 150 шу дизаргa (эрсий меттала). 8.50 — Нохч-ГIалгIай инструментальни ашараш (нохчий меттала). 9.10 — Со СССР гражданин ва» яха беседа (гIалгIай меттала). 9.25 — КПСС 25-ча съезда накъадолхаш. Цар пятилетка кхоачашъяьй (гIалгIай меттала). 9.35 — Ашараш. 9.40 — Интернациональни доттагIлен радиоклуб (эрсий меттала). 16.00 — «Вай лоралахой болча» яха корреспонденци (гIалгIай меттала). 16.15 — «Обществон закони» яха радиожурнал (нохчий меттала). 16.35 — [illegible]

ХАОТТАМ

[illegible]

Метеостанци.

НАШ АДРЕС: 364051 г. Грозный, Ленина, 9 (3-гIа этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам. — 3-39-11; бехктокхама секретаря — 3-34-38; партийни вахарен культурни отделан — 3-61-46; промышленностан отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела — 3-42-28; письмой отдела — 2-80-71; бухгалтере — 2-54-30; корректоре — 2-89-88.

ТХА АДРЕС: 364051, г. Грозный, ул. Ленина, 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отделов партийной жизни и культуры — 3-61-46; отдела промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства — 3-42-28; отдела писем 2-80-71; бухгалтерии — 2-54-30; корректорской — 2-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи. Маяковске, 92. Типография изд-ва «Грозненский рабочий», Маяковского, 92. Заказ № 7943.